

The Challenges of Returning Property and Assets Caused by Corruption in Iran's Legal System

Seyyed Vahid Kazemi¹, Mohammad Rouhani Moghadam^{2*}, Asal Azimian³

1. PhD Student in Criminal Law and Criminology, Semnan Branch, Islamic Azad University, Semnan, Iran.
Email: kazemi24@gmail.com

2. Associate Professor, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Law, Semnan Branch, Islamic Azad University, Semnan, Iran.

*Corresponding Author: Email: rouhani1405@gmail.com

3. Assistant Professor, Department of Law, The Legal Research and Judicial Assistance Center, Shahrood Branch, Islamic Azad University, Shahrood, Iran.

Email: azimi54@gmail.com

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e- Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/jlr.2023.401637.2362

Received:
10 June 2023

Accepted:
8 August 2023

Published:
21 October 2024

ABSTRACT

Basically, the main topic of the United Nations Convention against Corruption (UNCAC) is the fifth chapter, asset recovery. This chapter has been one of the most important emphases of developing countries, including the central role of our country in the negotiations related to the formation of the convention in Merida, Mexico. Therefore, corruption is one of the issues that have been given serious attention at different regional, national and international levels. By examining the documents and documents available in the judicial policies, it is possible to understand the policies and programs that try to prevent and deal with this big social problem from various dimensions. In this article, using the descriptive, analytical, and library-based method, the challenges of returning property due to corruption in Iran's legal system have been investigated. In this regard, the first

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

priority of the international anti-corruption conventions and centers is that different countries around the world organize their laws by joining and applying the guidelines of these centers in the field of preventing and fighting corruption. In this way, efforts have been made at international levels to organize the fight against corruption in a more favorable way by taking concerted measures. Also, at the national level, the actions of the judicial and legal institutions of the system, such as strengthening cooperation to fight and follow up on corruption, presenting a report on the state of corruption at the national level, etc. have been effective in the field of fighting corruption. Finally, according to the nature and position of these policies, the hypothesis of the research, which is the ability to refer to the policies of the legal system, has been confirmed and it has been explained that the necessity of returning property, property and illegitimate assets is one of the basic principles in Iran's legal system. One of the evidences of the rationality of this rule is the acceptance of its provisions in many legal systems of the world.

Keywords: Corruption, Return of Property, UNCAC, Legal System, Iran.

Excerpted from the Ph.D. thesis entitled "The Challenges of Returning Property and Assets Caused by Corruption in Iran's Legal System", Semnan Branch, Islamic Azad University, Semnan, Iran.

Funding:

The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Seyyed Vahid Kazemi: Conceptualization, Software, Formal Analysis, Investigation, Resources, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing.

Mohammad Rouhani Moghadam: Methodology, Validation, Formal Analysis, Investigation, Data Curation, Visualization, Supervision, Project Administration.

Asal Azimian: Conceptualization, Methodology, Software, Validation, Formal Analysis, Data Curation, Visualization.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Kazemi, Seyyed Vahid, Mohammad Rouhani Moghadam & Asal Azimian. "The Challenges of Returning Property and Assets Caused by Corruption in Iran's Legal System". *Journal of Legal Research*, 23, no. 59 (October 21, 2024), 1-32.

Extended Abstract

Basically, the main subject of the United Nations Convention against Corruption is the fifth chapter, i.e. the restitution of property. This chapter has been one of the most important emphasis of developing countries, including the central role of our country in the negotiations related to the formation of the convention in Merida, Mexico. Therefore, corruption is one of the issues that have been given serious attention at different regional, national and international levels.

By examining the documents and documents available in the judicial policies, it is possible to understand the policies and programs that try to prevent and deal with this big social problem from various dimensions. Therefore, the fight against corruption and especially large-scale corruption at the national and international level is one of the general policies of the Islamic Republic of Iran, and organizing and systematizing the fight against corruption since the constitutional era is one of the main issues of concern to governments in Iran. The rapid progress of science and its evolution in various fields, especially in the field of communication technology and the fast and virtual transfer of capital, which has overcome the physical borders between countries and is moving the world towards the implementation of the global village theory, on the one hand and ease of use. On the other hand, traveling from one country to different countries of the world has provided a way for criminals to escape prosecution and justice. In fact, globalization and the use of technology gives the possibility to corruptors and criminals to easily destroy the effects and reasons for committing crimes, as well as preserve the funds and proceeds of crime and create a safe place for themselves. Based on this, one of the general policies of the system has been to deal with these threats at the national, international and regional levels. With this approach, the analysis of issues related to general policies from this angle is considered among the new and innovative issues of the judiciary. Therefore, the general policies of the system, as one of the secondary requirements of the constitution, is a special norm with special characteristics in Iran's legal system, and the answer to the surrounding questions of this effective, goal-oriented and progressive institution should be proportional to the aforementioned characteristics. One of the issues facing this basic institution is dealing with crime and corruption and the challenges of returning the property and assets resulting from it based on these policies.

According to legal policies, as one of the mandatory norms in Iran's legal system, the need to return illegal property and assets is one of the basic principles of law. Based on this, some contemporary jurists have considered it as one of the rules of natural law. In jurisprudence as well, the main document and supporter of this rule have been considered as the rule of reason and the

foundation of reason: the prohibition of acquiring without reason and from the Qur'anic point of view; The sanctity of right and wrong is a ruling that the intellect understands independently. One of the evidences of the rationality of this rule is the acceptance of its provisions in many legal systems of the world, which are mentioned based on the legal policies of the system. In this article, using the descriptive, analytical and library-based method, the challenges of returning property and assets caused by corruption in Iran's legal system have been investigated. In this regard, the first priority of the international anti-corruption conventions and centers is that different countries around the world organize their laws by joining and applying the guidelines of these centers in the field of preventing and fighting corruption. In this way, efforts have been made at international levels to organize the fight against corruption in a more favorable way by taking concerted measures. Also, at the national level, the actions of the judicial and legal institutions of the system, such as strengthening cooperation to fight and follow up on corruption, presenting a report on the state of corruption at the national level, etc., have been effective in the field of fighting corruption. Finally, according to the nature and position of these policies, the hypothesis of the research, which is the ability to refer to the policies of the legal system, has been confirmed and it has been explained that the necessity of returning illegitimate property and assets is one of the basic principles in Iran's legal system, including Evidence of the rationality of this rule is the acceptance of its provisions in many legal systems of the world.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

چالش‌های بازگرداندن اموال و دارایی‌های ناشی از فساد در نظام حقوقی ایران

سید وحید کاظمی^۱، محمد روحانی مقدم^۲، عسل عظیمیان^۳

۱. دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان، ایران.
kazemi24@gmail.com

۲. دانشیار، گروه فقه و مبانی حقوق، واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان، ایران.
*نویسنده مسئول: rouhani1405@gmail.com

۳. استادیار، گروه حقوق، مرکز تحقیقات حقوق و معاضدت قضایی، واحد شاهرود، دانشگاه آزاد اسلامی، شاهرود، ایران.
azimi54@gmail.com

چکیده:

اساساً اصلی‌ترین موضوع کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مقابله با فساد، فصل پنجم یعنی بازگرداندن اموال است. این فصل یکی از مهم‌ترین تأکیدات کشورهای درحال توسعه از جمله نقش محوری کشورمان در مذاکرات مربوط به شکل‌گیری کنوانسیون در مریدای مکزیک بوده است؛ بنابراین فساد از جمله موضوعاتی است که در سطوح مختلف منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی بدان توجه جدی شده است. با بررسی اسناد و مدارک موجود در سیاست‌های قضایی می‌توان به سیاست‌ها و برنامه‌هایی که از ابعاد گوناگون درصدد پیشگیری و مقابله با این معضل بزرگ اجتماعی هستند، پی برد. در این مقاله با استفاده از روش توصیفی، تحلیلی و مبتنی بر روش کتابخانه‌ای به بررسی چالش‌های بازگرداندن اموال و دارایی‌های ناشی از فساد در نظام حقوقی ایران پرداخته شده است. در این راستا در اولویت اول کنوانسیون‌ها و مراکز ضد فساد بین‌المللی مورد توجه قرار گرفته است که کشورهای مختلف در سراسر جهان با پیوستن و به‌کارگیری

پژوهشکده حقوق

نوع مقاله:
پژوهشی

DOI:

10.48300/jlr.2023.401637.2362

تاریخ دریافت:
۲۰ خرداد ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش:
۱۷ مرداد ۱۴۰۲

تاریخ انتشار:
۳۰ مهر ۱۴۰۳

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

رهنمودهای این مراکز در زمینه پیشگیری و مقابله با فساد، قوانین خود را سامان می‌بخشند. به این ترتیب در سطوح بین‌المللی تلاش شده تا با انجام اقداماتی همگرایانه، مبارزه با فساد به نحو مطلوب‌تر سروسامان یابد. همچنین در سطح ملی اقدامات نهادهای قضایی و حقوقی نظام از قبیل تقویت همکاری برای مبارزه و پیگیری با فساد، ارائه گزارش وضعیت فساد در سطح ملی و ... در زمینه مبارزه با فساد اثرگذار بوده‌اند. در نهایت با توجه به ماهیت و جایگاه این سیاست‌ها، فرضیه پژوهش که قابلیت استناد به سیاست‌های نظام حقوقی است، مورد تأیید قرار گرفته و چنین تبیین شده است که ضرورت بازگرداندن اموال و دارایی‌های نامشروع یکی از اصول اساسی در نظام حقوقی ایران است و از جمله قراین عقلایی بودن این قاعده، پذیرش مفاد آن در بسیاری از نظام‌های حقوقی دنیا است.

کلیدواژه‌ها:

فساد، بازگرداندن اموال، کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مقابله با فساد، نظام حقوقی، ایران.

برگرفته از رساله دکتری با عنوان «چالش‌های بازگرداندن اموال و دارایی‌های ناشی از فساد در نظام حقوقی ایران»، واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان، ایران.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

سید وحید کاظمی: مفهوم‌سازی، استفاده از نرم‌افزار، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش.

محمد روحانی مقدم: روش‌شناسی، اعتبارسنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، نظارت بر داده‌ها، تصویرسازی، نظارت، مدیریت پروژه.

عسل عظیمیان: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار، اعتبارسنجی، تحلیل، نظارت بر داده‌ها، تصویرسازی.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

کاظمی، سید وحید، محمد روحانی مقدم و عسل عظیمیان. «چالش‌های بازگرداندن اموال و دارایی‌های ناشی از فساد در نظام حقوقی ایران». مجله پژوهش‌های حقوقی، ۲۳، ش. ۵۹ (۳۰ مهر ۱۴۰۳)، ۱-۳۲.

مقدمه

فساد مالی دارای ماهیت پیچیده‌ای است و امروزه به یک مسئله حاد در سطح ملی و بین‌المللی تبدیل گردیده که در صورت عدم کنترل علاوه بر تبعات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و امنیتی می‌تواند کارآمدی، مشروعیت و حتی بقای حکومت‌ها را به چالش بکشد.^۱ به‌منظور حل این معضل فراگیر در گام نخست بایستی به شناسایی همه ابعاد و ویژگی‌های فساد پرداخت و پس از آگاهی نسبت به این مهم، عوامل و زمینه‌های بروز آن را از نظر فقهی و حقوقی به‌دقت مورد شناسایی قرار داد و با استفاده از تجارب سایر کشورها، اسناد بین‌المللی و لحاظ ظرفیت‌های ملی و فراملی راهکارهای مبارزه با این معضل را احصا نمود.^۲ امروزه مبارزه با فساد و به‌ویژه فسادهای کلان در سطح ملی و بین‌المللی یکی از سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران است و سامان‌دهی و نظام‌مند نمودن مبارزه با فساد از دوران مشروطه جزء اصلی‌ترین مسائل مورد توجه دولت‌ها در ایران به شمار می‌رود.^۳ پیشرفت سریع علوم و تکامل آن در حوزه‌های مختلف به‌ویژه در عرصه فناوری ارتباطات و نقل‌وانتقال سریع و مجازی سرمایه که مرزهای فیزیکی بین کشورها را درنوردید و جهان را به‌سوی اجرای تئوری دهکده جهانی به‌پیش می‌برد از یک سو و سهولت در جابه‌جایی و مسافرت از یک کشور به کشورهای مختلف جهان از سوی دیگر، راه را برای مجرمان به‌منظور فرار از تعقیب و اجرای عدالت فراهم کرده است.^۴ در واقع جهانی‌سازی و استفاده از فناوری این امکان را به مفسدان و مجرمان می‌دهد که به‌آسانی برای از بین بردن آثار و دلایل ارتکاب جرم و نیز حفظ وجوه و عواید ناشی از جرم اقدام کرده و مکان امنی را برای خود ایجاد کنند.^۵ بر این اساس یکی از سیاست‌های کلی نظام، مقابله با این تهدیدات در سطح ملی، بین‌المللی و منطقه‌ای بوده است. با این رویکرد تحلیل مسائل ناظر بر سیاست‌های کلی از این زاویه در

۱. محمدرضا الهی‌منش و حمید برزگری دهج، «سیاست‌های پیشگیری وضعی از فساد در قلمرو معاملات دولتی»، پژوهش‌های نوین حقوق اداری، ۴، ۱۰ (۱۴۰۱)، ۱۵۸.

۲. غلام‌عباس ترکی هرچگانی، هوشنگ شامبیاتی و محسن رهامی، «بررسی فقهی حقوقی فساد مالی در آیین سیاست جنایی تقنینی ایران»، مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ۱۱، ۲۰ (۱۳۹۸)، ۹۷.

۳. مهدی صبورپور و کیمیا کبریتی، «جایگاه سیاست‌گذاری قضایی و قانون برنامه ششم توسعه»، سیاست‌های راهبردی و کلان، ۵، ۱۹ (۱۳۹۶)، ۶۹.

۴. اصغر عباسی، حقوق کیفری اقتصادی پول‌شویی؛ مبارزه با پول‌شویی در اسناد بین‌المللی در نظام حقوقی ایران (تهران: میزان، ۱۳۹۳)، ۴۲۵.

۵. دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد، رهنمودهای تقنینی جهت اجرای کنوانسیون ملل متحد برای مبارزه با فساد، ترجمه حمید بهره‌مند بگ نظر (تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۷)، ۵۶.

زمره مسائل جدید و نوین حوزه قضایی به شمار می‌رود؛ بنابراین سیاست‌های کلی نظام به‌عنوان یکی از الزامات تبعی قانون اساسی، هنجاری ویژه با خصایصی ممتاز در نظام حقوقی ایران است که پاسخ به سؤالات پیرامونی این نهاد مؤثر، غایت‌محور و پیش‌برنده باید متناسب با اوصاف و خصایص مذکور باشد.^۶ یکی از مسائل ناظر بر این نهاد اساسی مقابله با جرم و فساد و چالش‌های بازگرداندن اموال و دارایی ناشی از آن بر اساس این سیاست‌های کلی است. وجود سیاست‌های کلی نظام در طیف هنجارهای حقوقی، چهره‌ای خاص به نظام حقوقی ایران بخشیده است. از آنجا که قانون‌گذاران توجه ویژه‌ای به سلسله‌مراتب میان هنجارهای حقوقی دارند و سعی می‌کنند با تمهید سازکارهای مناسب نظارتی، تبعیت هنجارهای مادون از مافوق را تضمین کنند، قانون‌گذار اساسی ایران نیز بر ضرورت نظارت بر حسن اجرای سیاست‌های کلی نظام تصریح نموده است.^۷ بر اساس سیاست‌های کلی حقوقی، به‌عنوان یکی از هنجارهای لازم‌الاتباع در نظام حقوقی ایران، ضرورت بازگرداندن اموال و دارایی‌های نامشروع یکی از اصول اساسی حقوق است. بر این اساس برخی حقوق‌دانان معاصر نیز آن را از قواعد حقوق طبیعی دانسته‌اند. در فقه نیز مستند و مؤید اصلی این قاعده را حکم عقل و بنای عقلا دانسته‌اند: منع دارا شدن بلاجهت و از دیدگاه قرآنی؛ حرمت اکل مال به باطل، حکمی است که عقل به‌صورت مستقل آن را درک می‌کند. از جمله قراین عقلایی بودن این قاعده است، پذیرش مفاد آن در بسیاری از نظام‌های حقوقی دنیاست که بر اساس سیاست‌های کلی حقوقی نظام بدان اشاره شده است. همچنین بر اساس این سیاست‌ها، مقابله با جرم از طریق از بین بردن زمینه‌های ارتکاب آن که با حذف یا دشوارسازی دسترسی به آماج و اهداف جرم صورت می‌گیرد و اتخاذ تدابیر و راهکارهای پیشگیرانه یک امر ضروری است؛ بنابراین اعمال اقدامات لازم در راستای پیشگیری از جرم تنها در حوزه قلمرو حاکمیت یک کشور کافی نیست؛ زیرا امروزه جرایم سازمان‌یافته بر خلاف گذشته که یک مشکل داخلی محسوب می‌شد به یک مشکل فراملی تبدیل شده است و گسترش تجارت الکترونیکی، گسترش تجارت جهانی، غلبه یافتن الگوهای بازار آزاد، افزایش تعداد و نفوذ شرکت‌های چندملیتی به‌ویژه در کشورهای فقیر از مهم‌ترین عوامل رشد جرایم سازمان‌یافته به شمار می‌آیند؛^۸ بنابراین کشورها در جهت انجام تعهدات بین‌المللی و

۶. رضا بکشلو و هادی طحان‌نظیف، «امکان‌سنجی استناد به سیاست‌های کلی نظام در دیوان عدالت اداری»، سیاست‌های راهبردی و کلان، ۱۳۹۹، ۸، ۳۱، ۵۸۶.

۷. امید شیرزاد، «بررسی جایگاه سیاست‌های کلی نظام در دادرسی اداری»، سیاست‌های راهبردی و کلان، ۱۳۹۵، ۴، ۱۱۴، ۱۸۰.

۸. بهزاد رضوی‌فرد، «جرم سازمان‌یافته»، دانشنامه علوم جنایی، ۱۳۹۶، ۱، ۶۸.

مقابله با مفاسد و جرایم، به‌ویژه مفاسد و جرایم سازمان‌یافته و فراملی و حتی دیگر مفاسد و جرایمی که در خارج از قلمرو حاکمیت آنها واقع می‌شود، ناگزیر به همکاری هستند؛ به‌ویژه آنکه مفسدین و مجرمان با بهره‌مندی از تجهیزات و امکانات مخابراتی و ارتباطات نوین به‌سرعت اموال و عواید ناشی از جرم و فساد را به دیگر کشورها منتقل می‌کنند. در این راستا کشورها با وجود موانع بسیار، با استفاده از تجارب یکدیگر و بهره‌گیری از توصیه‌های اسناد بین‌المللی، اموال و عواید ناشی از جرم و فساد را که باید ضبط یا مصادره شود، به اشتراک گذاشته و عادلانه تقسیم کرده‌اند تا به‌عنوان راهبردی جدید انجام همکاری و تشریک مساعی برای مقابله با جرایم را تسهیل کنند؛ بنابراین یکی از مهم‌ترین سیاست‌های مورد نیاز برای مقابله با این تهدیدات حقوقی و قضایی، استفاده از سیاست‌های کلی نظام و یا کشورها است. همچنین در بخش مبارزه با فساد، بازگرداندن اموال و دارایی‌ها بیش از آنکه دغدغه کشورهای توسعه‌یافته باشد، دغدغه کشورهای قربانی و کشورهای در حال توسعه است. این اموال معمولاً به کشورهای توسعه‌یافته منتقل شده و از عوامل رشد و ترقی اقتصادی آنها محسوب می‌شوند؛ بنابراین منطقی است که دولت‌های توسعه‌یافته، تمایل چندانی به همکاری در این زمینه نداشته باشند. بالعکس، دولت‌هایی همچون دولت ما به علت حجم عظیمی از عوایدی که از کشور خارج می‌شود، تلاش می‌کنند این دارایی‌ها به کشور بازگردانده شوند.^۹

به‌طور کلی نظام‌ها و یا دولت‌ها هر چه بیشتر بتوانند از این قوانین و سیاست‌ها، استفاده مطلوب بنمایند در زمینه تضمین امنیت ملی و قضایی کارنامه‌ای روشن‌تر از خود عرضه می‌نمایند. علی‌رغم همه پژوهش‌های صورت‌گرفته با رویکردهای مختلف، تاکنون پژوهشی که بتواند همه مؤلفه‌های تأثیرگذار بر چالش‌های بازگرداندن اموال و دارایی ناشی از فساد در نظام حقوقی ایران را مورد بررسی و مذاقه قرار دهد انجام نشده و خلأ پژوهشی در این موضوع باعث بی‌توجهی و یا گاهاً کم‌توجهی به مقوله تأثیرگذار معاضدت قضایی و بازگرداندن اموال و دارایی‌ها بر امنیت ملی شده است. همچنین از آنجا که تمام کشورها و از جمله جمهوری اسلامی ایران در تلاش هستند تا در مبارزه با فساد در سطح ملی و بین‌المللی به تقویت امنیت ملی نائل شوند، این پژوهش در پی دستیابی به پاسخ این سؤال است که بازگرداندن اموال و دارایی ناشی از فساد در نظام حقوقی ایران چگونه است؟ و چگونه می‌توان با توجه به مؤلفه‌های مبارزه با فساد، به ارتقای امنیت ملی کمک نمود؟

۹. ولی‌اله صادقی و محمدجعفر حبیب‌زاده، «ناهمسویی‌های قانونی با سیاست کیفرزدایی در ایران»، سیاست‌های راهبردی و کلان، ۸، ۲۹ (۱۳۹۸)، ۸۴.

۱ - پیشینه تحقیق

هرچند که در مورد فساد و دارایی‌های ناشی از آن در حقوق و سیاست‌های حقوقی، پژوهش‌های مفید و ارزنده‌ای از طرف صاحب‌نظران داخلی و خارجی ارائه و چاپ شده است، لکن با توجه به اهمیت موضوع در اسلام و به‌خصوص در جمهوری اسلامی ایران، نگاهی دوباره به این موضوع به‌طور جامع‌تر و از زاویه‌ای دیگر می‌تواند منجر به روشن شدن ابعاد تازه‌ای از این مسئله مهم گردد و از طرف دیگر سعی شده است با پرهیز از دوباره‌کاری، این موضوع را به‌صورت کامل‌تر مورد بررسی قرار داده و بنا داریم با رفع نواقص دیگر پژوهش‌های تقریباً مشابه در این مورد، ضمن پرداختن به جایگاه فساد و دارایی‌های ناشی از آن در حقوق و سیاست‌های کلی نظام در این حوزه، با دوری از نگاه تک‌بعدی به این امر مهم که منجر به نادیده گرفته شدن برخی مؤلفه‌های تأثیرگذار بر تحولات این حوزه می‌شود، آن را از منظری بهتر مورد پژوهش قرار دهیم.

بکشلو و طحان‌نظیف (۱۳۹۹)^{۱۰} در تحقیقی با موضوع امکان‌سنجی استناد به سیاست‌های کلی نظام در دیوان عدالت اداری دریافتند که سیاست‌های کلی نظام به‌عنوان یکی از الزامات تبعی قانون اساسی، هنجاری ویژه با خصایصی ممتاز در نظام حقوقی ایران است. پاسخ به سؤالات پیرامونی این نهاد مؤثر، غایت‌محور و پیش‌برنده باید متناسب با اوصاف و خصایص مذکور باشد. یکی از مسائل ناظر بر این نهاد اساسی بررسی چالش‌های بازگرداندن اموال و دارایی‌های ناشی از فساد به سیاست‌های کلی است. دیوان عدالت اداری یکی از مهم‌ترین نهادهای قضایی است که می‌تواند با استناد به سیاست‌های کلی نظام به ایفای نقش بپردازد. لذا در این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی تلاش شده است تا به سؤال اصلی که همان امکان و یا عدم امکان استناد به این سیاست‌ها در دیوان عدالت اداری است، پاسخ داده شود و در نهایت با توجه به ماهیت و جایگاه نهاد سیاست‌های کلی نظام فرضیه پژوهش که قابلیت استناد به سیاست‌های کلی نظام در دیوان عدالت اداری می‌باشد، مورد تأیید قرار گرفته است و چنین تبیین شده است که ادله قائلین به عدم امکان استناد به این سیاست‌ها دلالت تامی در این زمینه ندارند و در نهایت برخی از این دلایل قیودی در کیفیت استناد ایجاد خواهند نمود.

شیرزاد^{۱۱} (۱۳۹۵) در مطالعه‌ای با موضوع بررسی جایگاه سیاست‌های کلی نظام در دادرسی اداری به این نتایج دست یافت که وجود سیاست‌های کلی نظام در طیف هنجارهای حقوقی، چهره‌ای خاص به

۱۰. بکشلو و طحان‌نظیف، پیشین، ۵۸۴.

۱۱. شیرزاد، پیشین، ۱۷۴.

نظام حقوقی ایران بخشیده است. از آنجا که قانون‌گذاران، توجه ویژه‌ای به سلسله‌مراتب میان‌هنجارهای حقوقی دارند و سعی می‌کنند با تمهید سازکارهای مناسب نظارتی، تبعیتِ هنجارهای مادون از مافوق را تضمین کنند، قانون‌گذار اساسی ایران نیز بر ضرورت نظارت بر حسن اجرای سیاست‌های کلی نظام تصریح نموده است. مسئله نوشتار حاضر این است که آیا مقررات دولتی به‌عنوان هنجار مادون، می‌باید منطبق بر سیاست‌های کلی نظام باشند و دادرسی اداری در این بین، صلاحیت استناد به سیاست‌های کلی را در ابطال تصمیمات اداری داراست؟ رهیافت حاصل در پرتو تحلیل ماهیت سیاست‌های کلی و مقررات نظارت بر حسن اجرای سیاست‌های کلی نظام، مؤید آن است که دادرسی اداری در مقام نظارت قضایی، در استناد به سیاست‌های کلی ناصالح است و تشخیص مغایرت‌های موردی تصمیمات اداری با سیاست‌های کلی نظام، به عهده مجمع تشخیص مصلحت نظام بوده است و دادرسی اداری مکلف به تبعیت از تصمیمات مجمع تشخیص مصلحت نظام است.

پیتر لانگست و دیگران^{۱۲} در کتاب خود با عنوان «برنامه‌های جهانی مبارزه با فساد»، به بررسی برنامه‌های مبارزه با فساد سازمان ملل متحد پرداخته‌اند و به همگرایی کشورها برای مبارزه با فسادهای گسترده در سطح جهانی اشاره کرده‌اند.

مرور پیشینه تحقیق نشان می‌دهد که اگرچه در برخی مؤلفه‌های فساد و دارایی‌های ناشی از آن، تحقیقاتی انجام شده ولی به‌صورت کلی و جامع با رویکرد سیاست‌های کلی حقوقی نظام، هیچ تحقیق جامعی در این خصوص انجام نشده، لذا خلأ پژوهشی در این خصوص و نبود تحقیقات جامع و لزوم ارائه تحقیق در این موضوع جهت ارائه راهکار به برنامه‌ریزان و سیاست‌مداران نظام جهت تدوین خط‌مشی‌های کلی نظام حقوقی و قضایی، ضرورت و اهمیت تحقیق را نشان می‌دهد.

۲- مبانی نظری

بر اساس سیاست‌های کلی امنیت ملی، هر دولتی که بتواند جلوه‌های بیشتری از مبارزه با فساد و همکاری و همدلی توده‌های مردم را در ابعاد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و به‌خصوص در مبارزه با جرم و فساد ایجاد نماید، در جامعه بین‌المللی از اعتبار، شخصیت و موقعیت بالاتری برخوردار می‌گردد. در غیر این صورت با گسترش فساد در بخش‌های مختلف اداری، سیاسی، اقتصادی و ... با ایجاد گسست در مبانی اجتماعی، سیاسی و باورهای عمومی که نتیجه بلامعارض عدم پیوند و تعامل بین مردم و دولت

12. Piter Langhest

است، امنیت درونی و ملی نیز در مقابل انواع آسیب‌ها شکننده بوده و در واقع حساسیت‌هایی که می‌باید به‌طور متعارف و طبیعی حل‌وفصل گردد به تهدیدات مبدل می‌شوند که کل نظام را با مخاطرات جدی روبه‌رو می‌سازند؛ بنابراین با توجه به این سیاست‌ها یکی از الزامات توسعه در جمهوری اسلامی ایران برای تحقق سند چشم‌انداز ۲۰ ساله نظام، تکیه بر الزامات قانونی و سیاست‌های کلی آن در مبارزه با فساد است که موجب تحکیم پایه‌های نظام در بخش‌های مختلف می‌شود.^{۱۳} از این رویکی از مؤلفه‌های اساسی و مؤثر که در توسعه و ثبات سیاست‌های کلی آن کشور محسوب می‌شود، مبارزه با فساد و بازگرداندن اموال و دارایی‌های ناشی از آن است.

۳-۱- فساد

فساد در لغت به معنای تباه شدن، به ستم، ضد صلاح، به ستم گرفتن مال کسی است.^{۱۴} فساد در اصطلاح مقابل صحت به کار می‌رود و عبارت است از ناتمام بودن عملی به جهت نقصان در جزء یا شرطی که عمل بدون آن فاقد آثار مطلوب خواهد بود. معامله فاسد به معامله‌ای اطلاق می‌شود که فاقد ارکان و یا شرایط لازم باشد، مانند مجهول بودن عوض در معامله.^{۱۵} در نظام جمهوری اسلامی ایران با توجه به ارزش‌ها و تعالیم روشنی‌بخش اسلام مبارزه با فساد یکی از اولویت‌های اساسی حکومت‌هاست.^{۱۶} در این خصوص یکی از مهم‌ترین مراکز مبارزه با فساد در سطح بین‌المللی، کنوانسیون ضد فساد سازمان ملل متحد^{۱۷} است که به‌موجب آن برای کشورهای عضو قواعد و مقرراتی را در جهت مبارزه با فساد تبیین نموده و برای پیگیری و مبارزه ملی و بین‌المللی با این معضل بزرگ اجتماعی، نهادهایی همچون پلیس بین‌الملل و ... را به وجود آورده است.

۳-۲- دارایی ناشی از فساد در حقوق جزا

جرم تحصیل مال نامشروع مانند هر جرم دیگری از عناصری تشکیل شده است. این عناصر عبارت‌اند

۱۳. بکشلو و طحان‌نظیف، پیشین، ۵۸۴.

۱۴. محمد معین، فرهنگ فارسی (تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۶۵)

۱۵. مصطفی محقق داماد، «تحصیل مال نامشروع (تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۹۹).

۱۶. محمد راسخ، نظارت و تعادل در نظام حقوق اساسی (تهران: نشر دراک، ۱۳۸۸).

۱۷. عالی‌ترین سند حقوقی بین‌المللی برای مبارزه با فساد است که دفتر سازمان ملل متحد برای مقابله با جرم و مواد مخدر (UNODC) در وین اتریش مسئولیت اجرای آن را در میان کشورهای عضو عهده‌دار است. برای این منظور انجمن بین‌المللی مسئولین مبارزه با فساد (IAACA) را می‌توان به‌عنوان یک انجمن متولی برای هم‌اندیشی در خصوص کنوانسیون مزبور نمونه آورد.

از: الف- عنصر قانون؛ ب- عنصر مادی؛ ج- عنصر روانی. بر اساس ماده دوم قانون تشدید مجازات مرتکبین فساد مصوب ۱۳۶۴ و اصلاحی ۱۳۶۷ یکی از مهم‌ترین موارد فساد به دست آوردن مال و دارایی از طریق نامشروع است که اشاره می‌کند: هرکس و به هر شکلی مالی را از طریق نامشروع کسب کند و یا از موقعیتی که در آن قرار دارد به شیوه نادرست و نامشروع استفاده کند، مفسد است و در صورت احراز، باید به مجازات سه ماه تا دو سال حبس و جریمه نقدی معادل دو برابر مال به‌دست‌آمده و رد مال نامشروع مواخذه و مجازات شود.

۳-۳- چالش بازگرداندن اموال حقوقی اموال

در موضوع بازگرداندن اموال و دارایی‌ها دو اصل بسیار اهمیت دارد؛ اصل سرعت و اصل اختیارات کافی. این دو اصل از اصول حاکم بر بازگرداندن اموال و دارایی‌ها از منظر حقوق بین‌الملل است. این دو نکته باید به‌گونه‌ای مورد توجه قرار بگیرد که در عمل، کارایی و کارآمدی این نظام حقوقی را افزایش دهد. ما متأسفانه در ادبیات حقوقی داخلی در این زمینه بسیار کم کار کرده‌ایم. مجموعه حقوقی، اساتید، دانشجویان، دانش‌پژوهان و محققان در قیاس با آنچه باید باشد، بسیار دچار کم‌کاری بوده و هستیم. این موضوع باید در جامعه حقوقی بیشتر مورد توجه قرار بگیرد تا بتوانیم در این زمینه تولید ادبیات خوبی داشته باشیم. علاوه بر بحث‌های نظری، ما در حوزه عملکرد هم علی‌رغم تلاش بسیار خوبی که قوه قضائیه انجام داده است، هنوز راه نپیموده بسیاری در این زمینه داریم و باید به‌سرعت به این سمت برویم که لوایح مرتبط با این موضوع را با اولویت و فوریت در نهادهای مربوطه تصویب کنیم تا شرایط مهیا بشود برای اینکه بتوانیم در این زمینه به توفیقاتی دست پیدا کنیم. الان افرادی مرتکب جرایمی شده‌اند، اموال مردم را غارت کرده‌اند و برده‌اند و سلسله موانعی اجازه نمی‌دهد که جمهوری اسلامی این افراد و اموال آنها را بازگرداند. آیا «دعوی مدنی بازگرداندن اموال»^{۱۸} در نظام حقوقی ایران وجود دارد؟ اولین پاسخ به این سؤال این است که در نظام حقوقی ایران هیچ قانون و یا دست‌کم مواد مشخصی - نظیر آنچه در نظام حقوقی انگلستان مشاهده می‌شود - مستقیماً به معرفی و شناسایی «دعوی مدنی بازگرداندن اموال» نپرداخته است. با این حال می‌توان گفت افزون بر مبانی فقهی و اصول کلی حقوقی، اصل چهل و نه قانون اساسی از ظرفیت‌های استقرار «دعوی مدنی بازگرداندن اموال» تلقی می‌شود که متأسفانه مغفول مانده است. به‌موجب این اصل دولت موظف گردیده است ثروت‌های ناشی از فعالیت‌های نامشروع را که موجب فساد اقتصادی و مانع رشد جامعه است، از تحصیل کنندگان غیرقانونی آن اموال استرداد کند.

این اصل اعلام می‌کند: «دولت موظف است ثروت‌های ناشی از فساد در هر شکل و توسط هر فرد یا گروهی که به کسب آن مبادرت ورزیده را گرفته و به صاحب حق برگرداند و در صورت مشخص نبودن و مجهول بودن صاحب مال، آن را به بیت‌المال مسلمین برگرداند. این حکم باید با رسیدگی و تحقیق و ثبوت شرعی به‌وسیله دولت اجرا شود».

این اصل و دعاوی مربوط به آن همچنان که برخی مؤلفین حقوقی به‌درستی به آن اشاره کرده‌اند، دارای ماهیت مدنی است؛ زیرا همان‌طور که پیش‌تر به‌تفصیل پرداخته شد، حکم به بازگرداندن اموال و دارایی‌ها و ثروت‌های نامشروع ذاتاً جنبه حقوقی دارد و نه کیفری و لذا دعاوی مصرح در اصل چهل و نه قانون اساسی به این دلیل و نیز از بسیاری از جهات دیگر که به‌تدریج و در طول بحث به آن خواهیم پرداخت، قابل تطبیق با نهاد موسوم به «دعای مدنی بازگرداندن اموال» در نظام حقوقی انگلستان است.

۳-۴ - چالش بازگرداندن اموال قضایی

به نظر نگارنده، اصل چهل و نه قانون اساسی در دلالت بر موضوع خود صراحت دارد. به بیان روشن‌تر از مفاد اصل چهل و نه قانون اساسی به‌خوبی استفاده می‌شود که نخست، موضوع اصل چهل و نه قانون اساسی رسیدگی به ثروت‌های نامشروع و بازگرداندن اموال آن از تحصیل‌کنندگان غیرقانونی است و نه جرایم مربوط به آن. دوم، این موضوع ماهیت مدنی دارد و نه کیفری. صراحت اصل مذکور در دلالت بر این معنا به‌گونه‌ای است که اگر هیچ دلیل دیگری نیز در این زمینه در دسترس نبود، مفاد اصل مذکور برای اثبات ادعای ما کفایت می‌کرد. با این وجود مشاهده شده است که در مورد موضوع صلاحیت دادگاه انقلاب، بین محاکم اختلاف حاصل و این سؤال مطرح شده است که «با توجه به اینکه برخی عناوین مذکور در اصل چهل و نه قانون اساسی از قبیل ربا، سرقت و ... در مواد قانون مجازات اسلامی نیز ذکر و جرم‌انگاری شده، حال کدام مرجع صالح به رسیدگی به این موضوع است؟» این سؤال در نشست قضایی مطرح و اکثریت قضات حاضر به‌درستی این‌گونه پاسخ داده‌اند که «صلاحیت دادگاه اصل چهل و نه قانون اساسی (دادگاه انقلاب) منحصر به رسیدگی و تعیین تکلیف راجع به ثروت‌های نامشروع حاصل از جرایم مذکور در این اصل است. از کلمه دعاوی مندرج در این بند استفاده می‌شود که قانون‌گذار در این بند صرفاً به رسیدگی و تحقیق و ثبوت شرعی ثروت‌های ناشی از ربا، غصب، اختلاس، قمار و غیره عنایت داشته و رسیدگی به جرایم و صدور حکم به مجازات در صلاحیت دادگاه‌های عمومی است». این اختلاف‌نظر در سطح اختلاف بین قضات و صاحب‌نظران حقوقی حاضر در یک نشست

قضایی باقی نمانده و به سطح بالاتری یعنی اختلاف بین محاکم و صدور آرای متعارض تبدیل اهمیت داده است. به سبب اهمیت ویژه این رأی و مقدمات و استدلالات حقوقی موجود در این رأی، ناگزیر از نقل مختصر مفاد این پرونده وحدت رویه به شماره ۱۵/۸۰ هستیم:

خلاصه جریان این پرونده از این قرار است که در پرونده ۸۹۵-۱۶/۷۹ شعبه ۱۶ دادگاه عمومی گرگان، خانم ط. ر به اتهام رباخواری تحت تعقیب بوده است. دادرس شعبه مذکور به این استناد که دعاوی مربوط به اصل چهل و نه در صلاحیت دادگاه انقلاب است، دادرس دادگاه انقلاب اسلامی گرگان نیز با توجه به بند ۵ قانون تشکیل دادگاه‌های عمومی و انقلاب، رسیدگی به جرم رباخواری را در صلاحیت دادگاه عمومی اعلام می‌کند، با حصول اختلاف، شعبه ۳۱ دیوان عالی کشور (به‌عنوان مرجع حل اختلاف در صلاحیت) این‌گونه انشای رأی می‌کند که با استناد به ماده ۳ قانون نحوه اجرای اصل چهل و نه و بند ۶ ماده ۵ قانون تشکیل دادگاه‌های عمومی و انقلاب، بدین وسیله حل اختلاف می‌گردد. متعاقباً در شعبه دیگری همین جریان عیناً راجع به اتهام جرم رباخواری تکرار می‌شود: در پرونده ۱۱/۷۹/۹۷۲ دادگاه عمومی گرگان، با استناد به بند ۱ ماده ۱ قانون نحوه اجرای اصل چهل و نه و بند ۶ ماده ۵ قانون تشکیل، با اعتقاد به صلاحیت دادگاه انقلاب، قرار عدم صلاحیت صادر می‌کند. در اینجا نیز دادرس دادگاه انقلاب خود را صالح به رسیدگی به جرم رباخواری ندانسته و پرونده به شعبه ۲۷ دیوان عالی کشور ارجاع می‌شود. این بار اما دیوان عالی کشور این‌گونه اظهارنظر می‌کند که رسیدگی به جرم رباخواری خارج از موضوع قانون نحوه اجرای اصل چهل و نه و بند ۶ ماده ۵ قانون تشکیل ۱۳۷۳ است، بنابراین با تأیید قرار صادره از شعبه اول دادگاه انقلاب، مبنی بر صلاحیت رسیدگی شعبه ۱۱ دادگاه عمومی حل اختلاف می‌گردد. با حصول این اختلاف و تشتت رأی در موضوع واحد، به تاریخ ۸۴/۱۰/۶ جلسه وحدت رویه تشکیل گردید. در این جلسه از سوی هیئت عمومی دیوان عالی کشور، برای اثبات اختصاص موضوع اصل چهل و نه به ثروت‌های نامشروع و انصراف آن از رسیدگی به جرایم، استدلالات قوی و قابل توجهی ارائه شده است. در مقدمه این رأی آمده است: «مستنبط از اصول کلی حاکم بر مقررات قانون مجازات اسلامی و آیین دادرسی کیفری این است که مقررات مربوط به کشف جرم و پیگرد متهم به ارتکاب آن، منصرف از رسیدگی به اموال ناشی از جرم و ادعای اشخاص نسبت به آن بوده و در هر مورد به اقتضای شاکی و مرجع تعقیب و اقتضای شکایت، ادعا و ماهیت عمل مجرمانه، مقررات و آیین رسیدگی خاصی اعمال می‌گردد و هرچند مرجع رسیدگی‌کننده به اصل جرم و دعاوی ناشی از آن،

مرجع واحدی باشد، با وجود این به شرح بند ۶ ماده ۵ قانون تشکیل دادگاه‌های عمومی و انقلاب، فقط رسیدگی به دعاوی مربوط به اصل چهل و نه قانون اساسی در صلاحیت دادگاه انقلاب مقرر گردیده است. ولیکن این امر موجب ایجاد صلاحیت دادگاه انقلاب در تعقیب و رسیدگی به جرایم مصرح در اصل چهل و نه قانون اساسی نمی‌باشد؛ زیرا اولاً- به شرح بند ۶ مرقوم فقط رسیدگی به دعاوی مذکور در صلاحیت دادگاه‌های انقلاب اسلامی مقرر گردیده است و در عرف حقوقی و رویه قضایی کلمه دعاوی منصرف از شکایات و منازعات و اعمال مجرمانه می‌باشد.

ثانیاً- به شرح اصل چهل و نه قانون اساسی و ماده ۵ قانون نحوه اجرای اصل چهل و نه آنچه مورد نظر مقنن مقررات مذکور بوده، رسیدگی به ثروت‌های ناشی از جرایم مصرح در اصل مرقوم و دعاوی مربوط به آنها در موارد مصرح در بندهای ۱۳ گانه ماده ۵ مذکور است که به نحو حصری در صلاحیت دادگاه انقلاب ذی صلاح مقرر گردیده است، نه رسیدگی به مطلق عناوین کیفری مذکور که بر طبق قوانین موضوعه و رویه قضایی به طور قطع در صلاحیت رسیدگی محاکم عمومی قرار دارد.

به اقتضای مرجعیت عام محاکم دادگستری، تظلمات، شکایات و اعلامات اشخاص علیه مرتکبین جرایم مذکور از جمله سرقت، ارتشا، اختلاس و ... در دادگاه‌های عمومی رسیدگی می‌گردد و جرم ربا هم از جمله اعمال مجرمانه مشابه جرایم مذکور و فاقد ویژگی خاص جهت عدول از صلاحیت عام دادگاه‌های عمومی و یا احراز صلاحیت ویژه برای دادگاه‌های انقلاب می‌باشد. به بیان دیگر صلاحیت عام مراجع عمومی دادگستری به قوت و قدرت خود حاکم بوده است و مفاد هیچ یک از قوانین آن را نفی نکرده است. لازم به ذکر است مقررات ماده ۱۰ قانون نحوه اجرای اصل چهل و نه قانون اساسی فقط در مقام بیان وضعیتی است که در جریان رسیدگی به دعوی موضوع اصل چهل و نه، دادگاه حصول ثروت ناشی از جرم را احراز می‌نماید. در این صورت دادگاه انقلاب به تبع سابقه رسیدگی، مجاز به رسیدگی به جرم مذکور می‌گردد که این امر هم منحصر به جرم ربا نبوده و اطلاق عبارت شامل کلیه جرایم مصرح در اصل چهل و نه قانون اساسی می‌گردد و بدین جهت است که رسیدگی به اعلام جرایم و شکایات اشخاصی که بدو در مرجع قضایی مطرح می‌گردد، خارج از موضوع ثروت ناشی از جرم بوده و مشمول مقررات عمومی و داخل در صلاحیت دادگاه‌های عمومی دادگستری خواهد بود و از طرفی وقتی که جرم به جهتی از جهات قانونی قابل پیگرد جزایی نباشد باز رسیدگی به ثروت‌های ناشی از آن قابل رسیدگی در دادگاه انقلاب ذی صلاح خواهد بود؛ زیرا مفاد اصل چهل و نه ناظر به ثروت‌های نامشروع بوده و منصرف از اعمال مجرمانه و اشخاص مجرم می‌باشد ... بدین جهت رأی شعبه محترم ۲۷ دیوان عالی کشور که با

لحاظ این مراتب انشا و صادر گردیده است منطبق با موازین تشخیص و مورد تأیید است». البته قبل از صدور رأی وحدت رویه نیز ریاست وقت قوه قضائیه طی بخشنامه‌ای (شماره م/۱/۷۵۵۵/۱) مورخ ۱۳۷۴/۵/۷ به تمامی محاکم اعلام نموده بودند که «شکایت افراد از ارتکاب ربا غصب رشوه، اختلاس، سرقت، قمار و دیگر عناوین مذکور در اصل چهل و نه و رسیدگی به آنها در صلاحیت محاکم عمومی دادگستری بوده و رسیدگی به تحصیل سرمایه‌های نامشروع و بازگرداندن اموال ثروت‌های ناشی از ارتکاب جرایم یادشده به بیت‌المال، در صلاحیت دادگاه‌های انقلاب اسلامی می‌باشد».

نتیجه‌گیری از بحث: مستفاد از این رأی وحدت رویه و نظریات اداره حقوقی، یکی از مسائلی که می‌تواند قرینه و مؤیدی برای ادعای ما در باب تقارن اصل چهل و نه و دعوای مدنی بازگرداندن اموال باشد، تشابه موضوع دعوا در دعوای مربوط به اصل چهل و نه و نهاد دعوای مدنی بازگرداندن اموال در انگلستان است. موضوع دعوای مربوط به اصل چهل و نه قانون اساسی، رسیدگی ثروت‌های نامشروع است و نه منشأ تحصیل دارایی‌های نامشروع که غالباً فعل یا ترک فعلی است که جرم‌انگاری شده است. درست به همین دلیل ساده است که بین صلاحیت دادگاه انقلاب و دادگاه عمومی فرق است. چون موضوع دعوای دادگاه‌های عمومی خود جرایم و تعیین مجازات برای آنها است؛ اما دادگاه‌های انقلاب قطع نظر از منشأ تحصیل نامشروع دارایی‌ها - که البته ممکن است جرم‌انگاری شده باشد - به خود ثروت‌های نامشروع رسیدگی می‌کند و به تعیین تکلیف آنها می‌پردازد و بعضاً حکم به بازگرداندن اموال می‌دهد؛ بنابراین یکی از قراین و مؤیدات در باب تشابه دعوای اصل چهل و نه و دعوای مدنی بازگرداندن اموال تشابه موضوعی است. در نظام حقوقی انگلستان نیز موضوع دعوای مدنی بازگرداندن اموال بازگرداندن اموال ثروت‌های نامشروع است؛ قطع نظر از جرم ارتكابی که در صلاحیت دادگاه‌های کیفری است.

شباهت در ماهیت حقوقی دادرسی‌ها: از مطالب فوق این نتیجه استفاده می‌شود که رسیدگی دادگاه اصل چهل و نه به دعوای مربوط به این اصل، ماهیت مدنی دارد. این نظر به صراحت مورد تأیید اداره حقوقی قوه قضائیه قرار گرفته است. به عنوان نمونه اداره حقوقی قوه قضائیه در نظریه شماره ۷/۴۱۵ مورخ ۱۳۷۴/۲/۱۹ در پاسخ به این سؤال که آیا در رسیدگی به دعوای مربوط به ربا فقط به جنبه حقوقی قضیه رسیدگی می‌کند یا جنبه کیفری آن را مورد نظر قرار می‌دهد، این طور اظهار نظر کرده است که «رسیدگی دادگاه انقلاب اسلامی نسبت به دعوای مربوط به اصل چهل و نه قانون اساسی، ثروت‌های ناشی از ربا، غصب، رشوه، اختلاس، سرقت، قمار و سایر موارد مذکور در آن اصل، طبق قانون نحوه

اجرای اصل چهل و نه قانون اساسی مصوب ۱۳۶۳ خواهد بود و علی‌الاصول جنبه حقوقی دارد و نه کیفری». البته باید توجه نمود هرچند رسیدگی به خود جرایم، در صلاحیت دادگاه‌های عمومی کیفری و رسیدگی به ثروت‌های و عواید نامشروع ناشی از جرایم، در صلاحیت دادگاه اصل چهل و نه است، اما رسیدگی به عواید نامشروع حاصل از یک جرم خاص نیز نمی‌تواند در صلاحیت دادگاه انقلاب قرار گیرد. به‌عنوان نمونه اگر شخصی به یک فقره جرم کلاهبرداری در دادگاه عمومی کیفری محکوم شود، نباید تصور نمود که پس از محکومیت کیفری و رسیدگی به جنبه کیفری کلاهبرداری، باید برای بازگرداندن اموال عواید ناشی از این جرم خاص، پرونده را به دادگاه انقلاب احاله داد؛ بلکه قانون مجازات اسلامی در تمام نسخ سابق و کنونی، به لحاظ ارتباط دعوا و سهولت در رسیدگی و جلوگیری از اطاله و ... به‌درستی مقرر داشته است که اگر شخصی مثلاً به ارتکاب سرقت و کلاهبرداری محکوم شد، دادگاه کیفری حکم به رد اموال و عواید نامشروع نیز می‌دهد.

شبهت از حیث استقلال از دادرسی‌های کیفری: نکته دیگری که می‌تواند مؤید ادعای ما در تقارن دعوای مربوط به اصل چهل و نه و نهاد دعوای مدنی بازگرداندن اموال در نظام حقوقی انگلستان باشد، این است که در نظام حقوقی ایران نیز مشهور صاحب‌نظران حقوقی معتقدند اعمال مفاد اصل چهل و نه قانون اساسی در رسیدگی و احراز ثروت‌های نامشروع و متعاقباً صدور حکم به بازگرداندن اموال، منوط به اثبات جرم در محاکم کیفری نیست. به بیان دیگر هرچند اغلب منشأ تحصیل نامشروع، جرم‌انگاری شده و مقتضیات صدور حکم به مجرمیت و مجازات متهم فراهم است. با این حال نمی‌توان رسیدگی‌های دادگاه ویژه اصل چهل و نه را تابعی از حکم دادگاه کیفری بر مجرمیت دانست و به بیان دیگر رابطه $q \sim p$ برقرار نیست؛ یعنی این‌گونه نیست که اگر دادگاه کیفری حکم به تبرئه دهد، دادگاه ویژه اصل چهل و نه نتواند به راجع به احراز و به‌تبع بازگرداندن اموال ثروت‌های نامشروع به رسیدگی بپردازد. به این دلیل واضح که ممکن است جرم به جهتی از جهات قانونی قابل پیگرد جزایی نباشد، با این حال رسیدگی به ثروت‌های ناشی از آن، قابل رسیدگی در دادگاه انقلاب باشد. مصداق این امر علاوه بر دلایل پرتکرار و مأنوسی مثل فوت متهم، جنون و ... می‌تواند پذیرش این واقعیت باشد که اثبات جرم همیشه به‌خصوص در مورد مجرمین یقه‌سفید و جرایم سازمان‌یافته، شدنی و دست‌یافتنی نیست. حق این است که در این‌گونه موارد راه را بر تضمین مدنی بازگرداندن اموال دارایی نامشروع که اثر بازدارندگی ویژه خود را دارد، نبندیم. به هر ترتیب، در حال حاضر نظر غالب صاحبان اندیشه بر این است که اصل چهل و نه قانون اساسی، اعمال موضوع خود را به‌هیچ‌وجه به تحقق و اثبات جرم منوط نکرده است؛ بلکه اصل

چهل و نه هدفی را دنبال می‌کند که بستن این‌گونه تقییدات به اطلاق اصل چهل و نه، موجبات نقض غرض قانون‌گذار را فراهم می‌آورد. مضمون این استدلال در قسمتی از مقدمه رأی وحدت رویه شماره ۶۸۲ مورخ ۱۳۸۴/۱۰/۶ نیز آمده است: «... از طرفی وقتی که جرم به جهت از جهات قانونی قابل پیگرد جزایی نباشد، باز رسیدگی به ثروت‌های ناشی از آن قابل رسیدگی در دادگاه انقلاب ذی‌صلاح خواهد بود؛ زیرا مفاد اصل چهل و نه ناظر به ثروت‌های نامشروع بوده و منصرف از اعمال مجرمانه و اشخاص مجرم می‌باشد».

پیش از آن نیز این موضوع در یک نشست قضایی مطرح شد. نظریه اکثریت قضات حاضر، صراحت بیشتری در تأیید این ادعا دارد. سؤال مطروحه در این نشست قضایی از این قرار بود که با توجه به اینکه دعاوی بازگرداندن اموال مال ناشی از ربا، وفق مراتب یادشده در صلاحیت دادگاه انقلاب ویژه اصل چهل و نه ق. ا است. آیا بازگرداندن این اموال از طریق دادگاه مذکور منوط به اثبات جرم در محاکم ذی‌صلاح (دادگاه عمومی) است یا خیر؟

اکثریت قضات حاضر در این نشست این‌گونه اظهارنظر کردند که ربا وفق ماده ۵۹۵ ق. م. ا جرم تلقی شده که در صورت طرح آن، دادگاه عمومی به این موضوع رسیدگی و در صورت اثبات آن اقدام به صدور حکم محکومیت مرتکب می‌نماید و در صورت عدم اثبات، حکم به تبرئه شخص می‌دهد. لیکن این امر (حکم تبرئه) ممکن است صرفاً ناشی از عدم احراز مسئولیت مرتکب، مرور زمان و غیره باشد که هیچ‌گونه ارتباطی به بازگرداندن اموال نامشروع تحصیل شده از طرف رباگیرنده یا شخص دیگر ندارد. لذا دادگاه انقلاب اسلامی ویژه اصل چهل و نه در صورت طرح دعوا به موضوع مطروحه رسیدگی نموده و در صورت تحقق اثبات ربا، حکم به بازگرداندن اموال آن صادر می‌نماید و این امر منوط به صدور حکم محکومیت مرتکب در دادگاه‌های عمومی نخواهد بود. قضات حاضر در نشست این‌طور بیان کردند که «رسیدگی به تقاضای بازگرداندن اموال مال ناشی از ربا موضوعی است مستقل از جرم ربا و عدم رسیدگی به یک جنبه تأثیری در جریان دادخواهی به دیگر جنبه ندارد؛ زیرا ... جرم ربا یک جرم جزایی است که همانند سایر جرایم از دیدگاه حقوق کیفری با شرایط و اوصاف خاص خود مورد توجه است. ممکن است به علت مرور زمان یا عوامل موجهه جرم و غیره موضوع فاقد وصف کیفری شود. این امر مانع از رسیدگی به دعاوی بازگرداندن اموال مال ربوی نبوده، کما اینکه چنانچه اصلاً موضوع فاقد وصف کیفری باشد، تأثیری در جریان رسیدگی به جنبه حقوقی امر که همان رد مال است، نخواهد داشت ... وجود یا فقدان وصف کیفری تأثیری در مال مورد اختلاف ندارد».

در نظام حقوقی انگلستان نیز این امر محرز است که آغاز دادرسی تحت «دعوی مدنی بازگرداندن اموال»، تابعی از صدور حکم محکومیت کیفری در دادگاه جزایی نیست. در دعوی مدنی بازگرداندن اموال^{۱۹} به‌وضوح این مطلب مشاهده می‌شود. در این دعوا، به‌رغم آنکه دادرسی دادگاه کیفری، حکم بر براهت متهم نسبت به جرم خریدوفروش مواد مخدر را صادر کرده است، متعاقباً قاضی دادگاه مدنی در چهارچوب «دعوی مدنی بازگرداندن اموال» این‌گونه حکم داد که خوانده^{۲۰} هیچ توضیحی برای این همه دارایی هنگفت خویش ندارد. همان‌طور که ملاحظه می‌شود در این رأی به‌رغم صدور حکم براهت در محکمه کیفری رسیدگی‌ها تحت دعوی مدنی بازگرداندن اموال آغاز گردیده است.

کوتاه‌سخن آنکه وجود تشابه در موضوع دعوا، ماهیت حقوقی دادرسی‌ها و همچنین تشابه در عدم اناطه رسیدگی مدنی به رسیدگی کیفری و اثبات جرم و تشابهات دیگری که به‌تدریج بر خواننده ظریف آشکار خواهد شد، برای اثبات ادعای تقارن اصل چهل و نه قانون اساسی ایران و نهاد موسوم به «استرداد اموال^{۲۱}» در نظام حقوقی انگلستان، قانع‌کننده و مکفی به نظر می‌رسد.

با این حال برخی از نویسندگان حقوقی ایراد کرده‌اند که هرچند موضوع اصل چهل و نه قانون اساسی از جهاتی با «دعوی مدنی بازگرداندن اموال» قابل مقایسه است، با توجه به تفاوت‌های موجود بین این دو، ادعای تقارن بین مفاد اصل چهل و نه قانون اساسی با آنچه در حقوق انگلستان از آن تعبیر به دادگاه مدنی بازگرداندن اموال می‌شود، محل تأمل است و نمی‌توان ادعا کرد که در نظام حقوقی ایران نیز دادگاه بازگرداندن اموال وجود دارد. از جمله اینکه مطابق ماده ۳ قانون نحوه اجرای اصل چهل و نه قانون اساسی، رسیدگی به موضوع اصل چهل و نه در صلاحیت دادگاه‌های انقلاب است که در زمره دادگاه‌های کیفری هستند؛ در حالی که در کشورهای مختلفی که «دعوی مدنی بازگرداندن اموال» را پذیرفته‌اند مثل انگلستان، دعوی مربوط به بازگرداندن اموال یک دعوی مدنی است و رسیدگی به آن نیز در صلاحیت دادگاه‌های حقوقی است.

در پاسخ به این ایراد می‌توان گفت دعوی مربوط به اصل چهل و نه قانون اساسی، دارای ماهیت مدنی و علی‌الاصول در صلاحیت دادگاه‌های حقوقی است، نه کیفری؛ اما قانون‌گذار بنا به ضرورت‌ها و مصالحی رسیدگی به این موارد و احراز تحصیل ثروت‌های نامشروع و حکم به بازگرداندن اموال آنها را به‌موجب قانون نحوه اجرای اصل چهل و نه قانون اساسی (۱۳۶۳) و ماده ۵ قانون تشکیل دادگاه‌های

19. Walsh v. Director of the Assets Recovery Agency

20. Walsh

21. Civil Recovery

عمومی و انقلاب (۱۳۷۳) به دادگاه انقلاب محول کرده است. به بیان دیگر در این موارد دادگاه انقلاب اسلامی جانشین دادگاه‌های حقوقی است؛ بنابراین نباید تصور کرد که رسیدگی و اثبات شرعی دعاوی مربوط به اصل چهل و نه ق. ا توسط دادگاه انقلاب و حکم این دادگاه مبنی بر احراز نامشروع بودن دارایی‌ها و رد اموال به صاحبان حق (اعم از بیت‌المال، دولت و اشخاص حقوق خصوصی) جنبه جزایی دارد؛ بلکه طرح دعاوی دولت و اشخاص حقیقی و حقوقی در دادگاه‌های انقلاب اسلامی مبنی بر تقاضای رسیدگی و صدور حکم نسبت به رد اموال نامشروع ناشی از موارد مذکور در اصل چهل و نه دارای ماهیت حقوقی (مدنی) است و این دعاوی از جمله دعاوی مدنی هستند که رسیدگی به آنها در صلاحیت دادگاه‌های انقلاب اسلامی است.

وانگهی در استناد به منابع حقوقی، اصالت با قوانین اصلی و در رأس همه قوانین، قانون اساسی کشور است و لذا برای نفی دلالت اصل قانون اساسی نمی‌توان به قوانین و آیین‌نامه‌های فرعی آن استناد جست؛ بلکه مفاد قوانین عادی و به طریق اولی آیین‌نامه‌های اجرایی از لحاظ تأمین هدف قانون‌گذار اصلی، باید با متن قانون اصلی سنجیده شوند. از این رو می‌توان به قانون نحوه اجرای اصل چهل و نه یا سایر قوانین فرعی و آیین‌نامه اجرایی این ایراد را وارد دانست که هدف و منظور قانون‌گذار اساسی را تماماً تأمین نکرده است و یا دست‌کم موجب انحراف ماهیت و رسالت اصلی اصل چهل و نه شده است؛ اما برعکس نمی‌توان از دلالت ناب و بی‌معارض مفاد اصل چهل و نه، تنها به خاطر فحوی برخی آیین‌نامه‌ها و قوانین فرعی دست شست و ظرفیت عظیم این اصل قانون اساسی را برای تأسیس یک نهاد حقوقی بدیع و مناسب برای پاسخگویی به ضرورت روزافزون مبارزه با فساد اقتصادی نادیده انگاشت. البته رویه عملی حاکم بر دادگاه‌های ویژه اصل چهل و نه این‌گونه است که این محاکم از آیین رسیدگی‌های مدنی استفاده می‌کنند و به بیان دقیق‌تر رسیدگی در دادگاه ویژه اصل چهل و نه هم از حیث ماهوی و هم از حیث شکلی، تماماً مدنی است. لذا خالی از قوت نیست که بگوییم دادگاه‌های ویژه اصل چهل و نه از جمله دادگاه‌های مدنی است که در معیت دادگاه‌های کل انقلاب به رسیدگی می‌پردازند. به بیان دقیق‌تر نمی‌توان دادگاه‌های انقلاب را تماماً کیفری دانست، بلکه بر اساس ماهیت و آیین رسیدگی حاکم بر هر دادگاه است که می‌توان و باید یک دادگاه را کیفری و یا مدنی دانست. اگر سری به دادگاه‌های ویژه اصل چهل و نه بزنیم، درمی‌یابیم که هم ماهیت دعاوی که به این شعب ارجاع می‌شود و هم اصول حاکم بر رسیدگی‌ها در شعب ویژه اصل چهل و نه با ماهیت دعاوی و آیین رسیدگی حاکم بر شعب مربوط به جرایم مواد مخدر و یا جرایم سیاسی و امنیتی تماماً متفاوت است.

همچنین ایراد شده است که در دعوی مدنی بازگرداندن اموال) و به تعبیر نویسنده مذکور: مصادره مدنی (هدف، بازگرداندن اموال ناشی از جرم است و نه مجازات مجرم؛ در حالی که مطابق ماده ۱۰ قانون نحوه اجرای اصل چهل و نه قانون اساسی، «اگر دادگاه احراز کند ثروت نامشروع از ارتکاب جرم حاصل شده است، مجرم را به مجازات لازم محکوم می‌کند...»).

در پاسخ به این ایراد، افزون بر مطالبی که پیش‌تر در باب اصالت قانون اساسی و لزوم تبعیت آیین‌نامه‌های اجرایی و قوانین فرعی در راستای تأمین رسالت اصول قانون اساسی ذکر شد، باید توجه داشت که حکم دادگاه انقلاب اسلامی مبنی بر بازگرداندن اموال ثروت‌های نامشروع از تحصیل‌کنندگان غیرقانونی آن، ذاتاً جنبه حقوقی (مدنی) دارد؛ اما اگر علاوه بر حکم به رد ثروت‌های نامشروع متضمن لزوم مجازات مجرم هم باشد، دارای هر دو جنبه مدنی و کیفری است. از همین رو است که قانون‌گذار در ماده ۳ قانون نحوه اجرای اصل چهل و نه قانون اساسی، از به کار بردن کلمه «جرایم» پرهیز کرده و کلمه «دعوی» را - که اعم از دعاوی مدنی و جزایی است - به کار برده است. در واقع همان‌طور که از عبارت قانون‌گذار در ماده ۱۰ قانون نحوه اجرای اصل چهل و نه نیز برمی‌آید در رسیدگی‌های دادگاه انقلاب، اصالت و تمرکز با احراز ثروت‌های نامشروع و حکم به رد آن است؛ ولی اگر بعضاً متضمن وقوع جرمی هم باشد، دادگاه همچنین مجرم را به تحمل مجازات نیز محکوم خواهد کرد. این استدلال در مقدمه رأی وحدت رویه ۶۸۲ مورخ ۱۰/۶/۸۴ نیز مورد تأیید قرار گرفته است. در قسمتی از مقدمه این رأی آمده است: «لازم به ذکر است مقررات ماده ۱۰ قانون نحوه اجرای اصل چهل و نه قانون اساسی، فقط در مقام بیان وضعیتی است که در جریان رسیدگی به دعوی موضوع اصل چهل و نه، دادگاه حصول ثروت ناشی از جرم را احراز می‌نماید.

در این صورت دادگاه انقلاب به تبع سابقه رسیدگی، مجاز به رسیدگی جرم مذکور اعلام می‌گردد که این امر مختصر به جرم ربا نبوده و اطلاق عبارت شامل کلیه جرایم مصرح در اصل چهل و نه قانون اساسی است. بدین جهت است که رسیدگی به اعلام جرایم و شکایات انشخاصی که بدو در مرجع قضایی مطرح گردد، خارج از موضوع ثروت ناشی از جرم بوده و مشمول مقررات عمومی و داخل در صلاحیت دادگاه‌های عمومی دادگستری است».

۳-۵- چالش بازگرداندن اموال تقنینی

خألهایی که در حوزه تقنین و نظارت در خصوص پیشگیری از خروج غیرقانونی دارایی‌ها از کشور وجود دارد، ناشی از فقدان یک قانون جامع در زمینه بازگرداندن اموال و دارایی‌های ناشی از فساد است که در

نهایت باید راهکارهایی برای برون‌رفت از این مشکلات و بازگرداندن اموال و دارایی‌ها پیش‌بینی شود. بازگرداندن اموال و دارایی‌های ناشی از فساد نیازمند طراحی سازکارهای مناسب برای شناسایی و توسعه همکاری‌های ملی و فراملی است تا بتوانیم اموالی را که از کشور به غارت رفته است، مسترد کنیم. در این زمینه دو چالش اصلی که می‌تواند وجود داشته باشد، عدم وجود قوانین مناسب برای بازگرداندن اموال و دارایی‌ها و استفاده از ظرفیت‌های همکاری‌های بین‌المللی و تعاملات میان دولت‌ها برای بازگرداندن این اموال است. از یک طرف هم پیشرفتی که علوم و تکنولوژی به‌ویژه در زمینه ارتباطات و فناوری داشته‌اند، باعث شده است که این ابزارها و سازکارهای نقل و انتقال سرمایه به سهولت انتقال پیدا کند و حتی جابه‌جایی مسافران و مجرمان هم از یک کشور به کشور دیگر راه برای مجرمان به‌منظور فرار از تعقیب و اجرای عدالت فراهم کرده است.

از آنجایی که بر اساس قواعد سنتی حقوق بین‌الملل هیچ دولتی مجاز نیست که حاکمیت قضایی و اجرایی خود را درون قلمروی کشور دیگری اعمال کند، برای مقابله با این جرایم از طریق جمع‌آوری ادله، توقیف و ضبط عواید ناشی از جرم و تعقیب و مجازات متهم همکاری بین‌المللی بین دولت‌ها یک اصل ضروری به نظر می‌رسد که لاجرم باید به این مسئله توجه ویژه‌ای شود. واقعیت این است که ما زمانی که به این موضوع به‌عنوان یک تحقیق یا پژوهش نگاه می‌کنیم، خیلی راحت‌تر این مسائل روی کاغذ می‌آید، اما وقتی که در عمل بخواهد این مسیر اجرا شود و فراهم شود، با موانع زیادی روبه‌رو خواهد بود. ما می‌توانیم در یک تقسیم‌بندی کلی موانعی را که در سر راه اجرای همکاری‌های بین‌المللی برای مبارزه با فساد وجود دارد، طبقه‌بندی کنیم. یک دسته از این موانع، ممکن است تعارض منافع بین کشورها باشد. این اموال از نظر مالی هم به‌عنوان یک سرمایه برای آن کشور محسوب می‌شود و زمانی که کشور درخواست‌کننده بازگرداندن اموال این اموال را درخواست می‌کند، آن کشور احساس می‌کند که هم از حیث درآمد و هم از حیث مالیاتی این اموال به خودش تعلق دارد و پس دادن این‌ها مستلزم کاهش درآمد است. این تعارض منافع بین کشورها ممکن است که کار را بسیار دشوار و چالش‌برانگیز کند. دسته دیگر موانع، موانع سیاسی هستند. در برخی مواقع همکاری‌های قضایی بین کشورها در بحث بازگرداندن اموال مجرمین ممکن است تحت‌تأثیر تصمیمات سیاسی دولت‌ها قرار بگیرد. مهم‌ترین موانع، موانع حقوقی هستند. کشورهایی که عضو کنوانسیون مبارزه با فساد هستند، از حیث ساختار حقوقی نظام‌های حقوقی متفاوتی دارند. یک دسته از کشورها عضو نظام کامن‌لا هستند و دسته دیگری از کشورها دارای حقوق نوشته هستند و این موانع حقوقی ممکن است عملیاتی کردن این همکاری را برای دولت‌ها بسیار

دشواری‌تر کند. نکته دیگر موانع فنی است. در بحث همکاری‌های قضایی یک سری از اقدامات در زمینه ردیابی، شناسایی، مسدود کردن، ضبط، مصادره و بازگرداندن اموال با موانع فنی روبه‌رو هستند. بسیاری از این دارایی‌ها ممکن است به صورت سهام یا وجوه نقد در بانک‌ها انتقال داده یا به صورت صوری به نام یک سری شرکت‌ها و اشخاص حقوقی ثبت شده باشند. این امر سبب شده است که بسیاری از کشورها از جمله کشور ما که از مقررات بانکی استاندارد فاصله زیادی دارد، این ارتباطات بانکی و اقداماتی که سریع صورت می‌گیرد، را نداشته و ممکن است توقیف، ضبط و بازگرداندن اموال و دارایی‌ها میسر نباشد و مشکلاتی را برای ما به دنبال داشته باشد؛ بنابراین به نظر می‌رسد که اگر سازگاری در نظر گرفته شود تا به نحوی در مورد کشوری که اموال نامشروع به آن منتقل شده است، تسهیم عادلانه اموال و عواید ناشی از جرم صورت بگیرد، راهکار مناسبی می‌تواند باشد. لازم به ذکر است آیین دادرسی مدنی دست قضاات ما را برای این موضوع باز نگه داشته است، در حالی که بحث شناسایی اجرای احکام کیفری و مواردی از این دست، از مواردی است که مانع بازگرداندن اموال موفقیت‌آمیز دارایی‌ها است. با توجه به ارتباط جرایم فساد و جرایم سازمان‌یافته بین‌المللی چون اینها دو پدیده مختلف هستند و بعضی از مصادیق جرایم فساد مثل پول‌شویی می‌توانند جرایم سازمان‌یافته بین‌المللی نباشند، زمانی که دارایی یا عواید ناشی از جرایم فساد از کشور مبدأ به کشور دیگر انتقال داده می‌شود، این نشان‌دهنده گروهی و سازمان‌یافته بودن آن جرم است؛ یعنی زمانی که یک فردی مرتکب یک جرم فساد می‌شود که با هیچ نهاد و سازمانی هم در ارتباط نیست، مثلاً کارمندی مرتکب جرم اختلاس می‌شود، به راحتی شناسایی می‌شود و به راحتی با او برخورد می‌شود. زمانی شخص حقیقی یا حقوقی می‌تواند اموال خود را به خارج از کشور انتقال دهد که به صورت سازمان‌یافته عمل کند. پس ما در مواردی که عواید ناشی از فعالیت‌های مجرمانه فساد به کشور دیگری انتقال داده می‌شود، با یک شخص عادی مواجه نیستیم و قطعاً با شخصی مواجه هستیم که به صورت سازمان‌یافته عمل می‌کند. ما بایستی عضویت و فعالیت خودمان را در سازمان‌های بین‌المللی و گروه‌های بین‌المللی که به یک شکلی با بحث بازگرداندن اموال و دارایی‌ها مرتبط هستند، آن‌هم نه فقط بازگرداندن اموال و دارایی‌های ناشی از جرایم فساد، بلکه بازگرداندن اموال و دارایی‌های ناشی از جرایم مواد مخدر، جرایم علیه اموال فرهنگی، جرایم تروریستی و ... گسترش دهیم و عضویت ما باید به شکلی مورد توجه قرار بگیرد که مطابق با منافع و امنیت ملی ما باشد. این به بازگرداندن اموال موفقیت‌آمیز دارایی‌های ناشی از جرایم فساد کمک می‌کند. پس ما تا زمانی که نتوانیم به سایر شبکه‌ها، گروه‌ها و سازمان‌هایی که

عده‌دار این امر هستند. با حفظ کامل امنیت و منافع ملی خودمان ببینیم، نمی‌توانیم بازگرداندن اموال موفقیت‌آمیز دارایی‌ها را داشته باشیم. در ارتباط با بحث تفاوت میان توقیف و مصادره که دکتر دیهیم به آن اشاره کردند و گفتند که مراحل مختلف بازگرداندن اموال و دارایی‌ها باید مورد توجه قرار بگیرد، بله؛ بازگرداندن اموال و دارایی‌ها فرایندی است که از شناسایی اموال شروع می‌شود و به مصادره ختم می‌شود. پس ما بازگرداندن اموال و دارایی‌ها را شامل یک یا دو مرحله نمی‌دانیم، بلکه شامل مراحل مختلفی می‌دانیم که اینها نیازمند همکاری‌های بین‌المللی است. هر دولتی باید با دولت دیگر در همه این مراحل همکاری داشته باشد. پس صرف همکاری دولت‌ها با همدیگر در مرحله توقیف یا مرحله شناسایی نمی‌تواند ضامن بازگرداندن اموال موفقیت‌آمیز دارایی‌ها باشد.

۳-۶- چالش قانونی

در منابع قانونی ایران هیچ متنی وجود ندارد که به صراحت، حاوی قاعده‌ای کلی در مورد «لزوم بازگرداندن اموال و دارایی‌های نامشروع از متصرفین غیرقانونی» باشد. این امر شاید ناشی از بداهت این قاعده و ریشه بردن آن به اصول کلی حقوق باشد. چه اینکه هیچ تردیدی وجود ندارد که هیچ کس نباید بدون سبب مشروع و قانونی، مالی را تحصیل کند و بر دارایی خویش بیفزاید.

البته، این اصل کلی حقوقی، روح بسیاری از متون قانونی ما را تشکیل داده و محتوای بسیاری از قوانین و مقررات موضوعه ما راجع به گونه‌های مختلف اعمال این اصل است. به جهت اجتناب از اطاله کلام به ذکر پاره‌ای از این قوانین می‌پردازیم:

الف- قانون اساسی

به نظر نگارنده اصل چهل و نه قانون اساسی کامل‌ترین و مهم‌ترین مبنای قانونی لزوم بازگرداندن اموال و دارایی‌های نامشروع از تحصیل‌کنندگان غیرقانونی آن است. این اصل که در واقع به قاعده قرآنی «منع اکل مال بباطل» هیئت قانونی داده است، به حکم جامعه این اختیار را داده است که ورود پیدا کرده و دارایی‌های نامشروع را از هر تحصیل‌کننده غیرقانونی مسترد کند و پس از آن به مالکین قانونی آن - در صورت وجود - رد کند و اگر مالک خاصی ندارد و یا مالک آن معلوم نباشد، آن را به بیت‌المال تحویل دهد.

همان‌طور که خواهد آمد برای اعمال اصل چهل و نه به هیچ روی، تحقق جرم و حتی ورود زیان به مالکین خصوصی موضوعیت ندارد. بلکه آنچه عمده است، شناسایی و احترام مالکیت مشروع و در مقابل بازگرداندن اموال و دارایی‌های نامشروع است.

اصل چهل و هفت قانونی اساسی نیز در باب حمایت مالکیت مشروع مقرر می‌دارد: «مالکیت شخصی که از راه مشروع باشد، محترم است». از مفهوم مخالف این اصل استنباط می‌شود که مالکیت نامشروع مورد حمایت قانون‌گذار نیست. همین مضمون در اصل ۴۶ قانون اساسی نیز گنجانده شده است.

در اصل چهل و پنجم قانون اساسی نیز به بازگرداندن اموال و ثروت‌های عمومی و ... از متصرفین غیرقانونی اشاره شده و به تعیین تکلیف آن پرداخته است. در این اصل آمده است:

ب- قوانین عادی

لزوم بازگرداندن اموال و دارایی‌های نامشروع از متصرفین غیرقانونی در قوانین عادی نیز به تناسب موضوعات و مباحث حقوقی، مورد تصریح قانون‌گذار ایران بوده است. به‌ویژه در قانون مدنی موارد متعددی وجود دارد که می‌توان مفاد این اصل کلی حقوقی را در آن یافت. مواد مربوطه بیشتر ذیل مباحثی مانند بیع فضولی، اشتباه در پرداخت دین، خیارات، غصب، اداره فضولی مال غیر، استیفا و ضمان مقبوض به عقد فاسد قابل ملاحظه هستند.

ماده سیصد و نوزده قانون تجارت نیز به این اصل کلی حقوقی اشاره کرده است. گفته شده که این ماده تنها متن قانونی در نظام حقوقی ایران است که عنوان قاعده مورد بحث را در خود دارد. در این ماده آمده است: «اگر وجه برات یا فته‌طلب یا چک را نتوان به‌واسطه حصول مرور زمان پنج سال مطالبه کرد، دارنده برات یا فته‌طلب یا چک می‌تواند آن را از کسی که به ضرر او استفاده بلاجهت کرده است مطالبه نماید.

تبصره- حکم فوق در موردی نیز جاری است که برات یا فته‌طلب یا چک یکی از شرایط اساسی مقرر در این قانون را فاقد باشد».

ماده دویست و چهارده قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ نیز بر ضرورت بازگرداندن اموال و دارایی‌های نامشروع از متصرفین غیرقانونی تصریح دارد: در این ماده آمده است: «مجرم باید مالی را که در اثر ارتکاب جرم تحصیل کرده است، اگر موجود باشد عین آن را و اگر موجود نباشد مثل آن را و در صورت عدم امکان رد مثل، قیمت آن را به صاحبش رد کند و از عهده خسارات وارده نیز برآید. هرگاه از حیث جزایی وجهی بر عهده مجرم تعلق گیرد، بازگرداندن اموال یا تأدیه خسارت مدعیان خصوصی بر آن مقدم است».

۷-۳- چالش بخش دولتی

سازکارهای غیررسمی نیز در زمینه بازگرداندن اموال و دارایی‌ها شکل گرفته است که از جمله آنها می‌توان به ایمولین^{۲۲} اشاره کرد که در کنار سازکارهای غیررسمی دیگر همچون اف ای تی اف^{۲۳} قرار می‌گیرد. حتی کشور ما هم عضو چند تا از این گروه‌های غیردولتی است. به‌موجب سازکارهای رسمی، دولت‌ها درخواست خود را برای بازگرداندن اموال به دولت‌هایی که محل اختفای اموال مجرمانه هستند ارائه می‌دهند. این سازکار دارای یک فرایند رسمی دیپلماتیک است که باید برای انتقال دارایی طی شود. با توجه به حجم عظیم عواید مجرمانه و سرعت انتقال آن به کشورهای دیگر، عملاً این سازکار موفقیت چندانی نداشته است. لذا کشورها به سازکارهای غیررسمی روی آورده‌اند. به‌موجب فرایند غیررسمی ضرورتی برای انجام تشریفات بازگرداندن اموال و دارایی‌ها وجود ندارد. یک سری افسر و مقامات انتظامی، قضایی و اطلاعاتی در سطح دولت‌ها تعیین می‌شوند تا با هم ارتباط گرفته و انجام این کار را تسهیل کنند. لذا دیگر تشریفات دست‌وپاگیر و زمان‌بر برای بازگرداندن اموال و دارایی‌ها وجود ندارد. به‌موجب روش بازگرداندن اموال مستقیم، بزه‌دیده می‌تواند اعم از حقیقی یا حقوقی باشد. با توجه به اینکه در کنوانسیون مریدا، فساد در دو بخش عمومی و خصوصی مورد توجه قرار گرفته، در این روش، بازگرداندن اموال و دارایی‌ها صرفاً به بخش عمومی و دولتی اختصاص ندارد و بازگرداندن اموال و دارایی‌های خصوصی را نیز در برمی‌گیرد؛ یعنی ما در کنوانسیون مریدا، با ارتشا، اختلاس و ... در بخش خصوصی نیز مواجه هستیم. لذا نباید بازگرداندن اموال دارایی را صرفاً برای دارایی‌های عمومی و دولتی در نظر گرفت. در بازگرداندن اموال و دارایی‌های دولتی، شخص بزه‌دیده می‌تواند دولت یا شخص شرکتی باشد که در معرض یکی از جرایم فساد قرار گرفته و اموال و دارایی‌های وی به کشور دیگری منتقل شده است. کشور مزبور می‌تواند کشور ترانزیتی یا کشور مقصد باشد؛ هیچ تفاوتی در این زمینه نیست. شخص بزه‌دیده با شناسایی این اموال و عواید، مستقیماً خود ورود کرده و در دادگاه محل اختفای اموال، اقامه دعوا می‌کند. در این روش شخص بزه‌دیده هزینه‌های دادرسی را متحمل شده و در صورت صدور حکم، اقدام به توقیف و مصادره اموال به نفع خود می‌کند. این فرایند بسیار هزینه‌بر بوده و به‌جز مواردی که به‌صورت گروهی و دسته‌جمعی طرح می‌شود، عملاً مثرتر نیست و هزینه‌های بالای وکیل و دادرسی باعث می‌شود شخص بزه‌دیده نتواند به نتیجه مورد نظر خود دست یابد. بازگرداندن اموال غیرمستقیم نیز از طریق معاضدت قضایی صورت می‌گیرد. دولت‌ها از طریق انعقاد معاضدت‌های

22. IMOLIN

23. FATF

قضایی با یکدیگر به نمایندگی از شخص بزه‌دیده، اقدام به پیگیری و تعقیب قضایی در دادگاه‌های محل اختفای اموال می‌کنند. فرایندهای دیگری هم مانند مصادره اموال بدون محکومیت^{۲۴} و ... وجود دارد که توسط محاکم قضایی دنبال می‌شود. در زمینه معاضدت قضایی مربوط به بازگرداندن اموال و دارایی‌ها متأسفانه تاکنون جمهوری اسلامی ایران با هیچ کشوری موافقت‌نامه منعقد نکرده است و معاضدت‌های قضایی کشور ما در زمینه بازگرداندن اموال مجرمین هستند. یکی از موانع عمده‌ای که باعث شده ما در زمینه بازگرداندن اموال و دارایی‌ها موفقیت چندانی نداشته باشیم، همین مسئله است. بازگرداندن اموال دارایی مبتنی بر عدم نیاز به محکومیت کیفری روش دیگری است که طبق کنوانسیون در صورتی که مجرم از کشور مبدأ اموال فرار کرده، یا فوت کند و یا به عللی به وی دسترسی نباشد، در صورتی که در نظام قانون مجازات یا قانون آیین دادرسی کیفری کشور محل اختفای اموال، امکان مصادره بدون محاکمه وجود داشته باشد، بازگرداندن اموال و انتقال عواید انجام خواهد شد. این بحث جدیدی است که می‌تواند به کشور ما کمک کند؛ اگرچه در نظام حقوقی ما پیش‌بینی نشده و نیاز است که مجلس شورای اسلامی در این زمینه ورود کرده و قوانین وضع کند. روش دیگر شناسایی احکام کیفری است. در حال حاضر ما در زمینه آیین دادرسی مدنی، امکان شناسایی احکام مدنی را داریم، اما در مورد احکام کیفری هیچ مقرره‌ای وجود ندارد و این یکی از موانع عمده‌ای است که باعث عدم بازگرداندن اموال دارایی می‌شود؛ چراکه حکمی که صادر شده در کشور ما قابل شناسایی نیست و نمی‌توانیم بر مبنای آن اموال را مسترد کنیم.

برخی از اموالی که از کشور خارج می‌شوند، به اشکال دیگری تغییر می‌کنند و این بحث شناسایی اموال را برای ما با مشکل مواجه می‌کند. برای مثال ارزهای دیجیتال مانند بیت‌کوین در کشور ما مورد شناسایی واقع نشده است. حتی انتقال ارزهای مجازی هم خود معضلی است و به‌موجب دستورالعمل بانک مرکزی هرگونه نقل و انتقال ارزهای مجازی ممنوع است. حال فرض کنید یک مجرم ایرانی با

۲۴. مصادره در قانون و بر اساس ماده ۲۱۴ قانون مجازات اسلامی که تأکید دارد «مجرم باید اموالی را که به دلیل ارتکاب جرم به دست آورده است، در صورتی که وجود داشته باشد عین همان و در صورتی که وجود نداشته باشد مانند آن و در شرایط عدم امکان رد مانند قیمت آن را به صاحبش تحویل داده و از عهده خسارتی که بر گردن وی است رها شود. لازم به ذکر است که رسیدگی به جرایم اصل ۴۹ قانون اساسی که موجب مصادره دارایی می‌شود، در دادگاه‌های انقلاب رسیدگی می‌گردند که مرجع تجدیدنظر آن دیوان عالی کشور است؛ اما بررسی دیگر موارد مصادره بر اساس موضوع آن در دادگاه‌های عمومی انجام می‌شود. در مصادره بدون محکومیت، دولت‌ها و یا محاکم قضایی بدون اینکه محکومیتی برای فرد یا گروه در نظر بگیرند، عین اموال را تحویل گرفته و به نفع فرد یا دولت مصادره می‌نمایند. این اصل از اصول مهم کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مقابله با فساد (UNCAC) است.

ارتکاب فساد حجم عمده‌ای از عواید ناشی از فساد را به کشور دیگری منتقل کرده و سپس این عواید را تبدیل به ارز مجازی کرده است. حال اگر جمهوری اسلامی درصدد انتقال این اموال به کشور بریاید، چگونه می‌تواند اموالی را که به رسمیت نشناخته، به کشور منتقل کند؟ آیا ما باید منتظر بنشینیم تا شخص، ارز مجازی‌اش را تبدیل به دلار کند تا بتوان این اموال را به کشور برگرداند؟ تجربه کشورهای دیگر این را نشان نمی‌دهد. کشوری مانند کامرون پیشرفت زیادی در این حوزه داشته است. این کشور اقدام به وضع قانونی تحت عنوان قانون کیفری سوءاستفاده از منابع عمومی کرده است. به‌موجب بند ۴ ماده ۱۸۴ این قانون دارایی‌ها چیزی دانسته شده که دارای ارزش مالی و اقتصادی است و بر همین اساس قابل بازگرداندن اموال است. لذا اموال در این قانون محدود به موضوع خاصی نشده است و می‌تواند ارزهای مجازی و سایر اموال را شامل شود. کشور ما باید با جدیت بیشتری این موضوع را دنبال کند. اگر ما درصدد آن باشیم که نظام حقوقی و کیفری جامع و مانعی در این زمینه داشته باشیم، لازم است در وهله اول به این موضوع توجه داشته باشیم. روش‌های مختلف بازگرداندن اموال دارایی ناشی از جرایم فساد در کشورهای مختلف مورد توجه قرار است و باید در کشور ما نیز توسط قانون‌گذار مورد شناسایی واقع شود.

۳-۸- چالش بخش خصوصی

بازگرداندن اموال و دارایی‌ها همچنان یکی از بزرگ‌ترین حفره‌های سیاست‌های مبارزه با فساد است زیرا تنها سهم بسیار کمی از عواید ناشی از فساد از مجرمان، مصادره شده و به قربانیان آن بازگردانده می‌شود. با هدف غلبه بر برخی از موانع بازبایی دارایی‌ها، مصادره دارایی‌های غیر محکومیتی (NCB) به‌عنوان یک جایگزین ظاهر شده است.^{۳۵} بازگرداندن اموال و دارایی‌ها متمایز از بازگرداندن اموال مجرمین است و ما نباید این دو را با هم اشتباه بگیریم. بازگرداندن اموال مجرمین فرایندی کاملاً کیفری است، در حالی که بازگرداندن اموال و دارایی‌ها در نقطه مقابل و ناشی از یک فرایند حقوقی است. مهم‌ترین سندی که در زمینه بازگرداندن اموال و دارایی‌های ناشی از جرایم فساد اداری در نظام حقوق بین‌الملل وجود دارد، کنوانسیون سازمان ملل متحد علیه فساد، مریدا است. فصل پنجم این کنوانسیون به بازگرداندن اموال و دارایی‌ها اختصاص دارد. در این فصل تعهد دولت‌ها مورد پذیرش واقع شده و همه دولت‌ها، اعم از دولت‌های قربانی، دولت‌های محل انتقال و دولت‌هایی که عواید در نهایت به آنها منتقل می‌شود همگی

25. Guilherme France & Sara Brimbeuf, Non-conviction-based confiscation as an alternative tool to asset recovery (Berlin: Transparency International, 2022)

ملزم هستند در زمینه بازگرداندن اموال دارایی با یکدیگر همکاری کنند. علاوه بر این سند، در اسناد منطقه‌ای و قطعنامه‌های سازمان ملل متحد و نیز مجمع دولت‌های سازمان ملل علیه فساد به موضوع بازگرداندن اموال و دارایی‌ها اشاراتی شده است. از زمان تصویب و لازم‌الاجرا شدن کنوانسیون سازمان ملل تاکنون هشت مجمع در ارتباط با مجمع دولت‌های عضو برگزار شده است. در همه این اجلاس‌ها که آخرین آن در شرم‌الشیخ مصر برگزار شد، به این موضوع توجه ویژه‌ای شده است. بازگرداندن اموال و دارایی‌ها بیش از آنکه دغدغه کشورهای توسعه‌یافته باشد، دغدغه کشورهای قربانی و کشورهای درحال توسعه است. این اموال معمولاً به کشورهای توسعه‌یافته منتقل شده و از عوامل رشد و ترقی اقتصادی آنها محسوب می‌شوند؛ بنابراین، منطقی است که دولت‌های توسعه‌یافته، تمایل چندانی به همکاری در این زمینه نداشته باشند. بالعکس، دولت‌هایی همچون دولت ما به علت حجم عظیمی از عوایدی که از کشور خارج می‌شود، تلاش می‌کنند این دارایی‌ها به کشور بازگردانده شوند.

۴ - یافته‌ها

قواعد علم اصول فقه به‌عنوان یک ابزار مهم و کاربردی با هدف تفسیر قوانین موضوعه و کشف مراد قانون‌گذار به‌هنگام سکوت، اجمال، ابهام و حتی تعارض قوانین در خدمت حقوق‌دان و دادرس واقع شده و با به‌کارگیری این قواعد، امکان دستیابی به روح قانون و مراد قانون‌گذار فراهم می‌گردد؛ مسئله دلالت نهی بر فساد نیز از جمله مسائل مهم علم اصول است که در دو حوزه عبادات و معاملات قابل طرح و بررسی است اما در علم حقوق بحث منحصر در این مطلب است که آیا نهی از معامله، بر فساد معامله دلالت دارد یا خیر؟ فلسفه نهی و ممنوعیت قانونی و هدفی که قانون‌گذار از این ممنوعیت تعقیب می‌کرده است از مسائل درخور توجه در این موضوع است. بررسی حقوقی موضوع دلالت نهی بر فساد در معاملات از آن جهت حائز اهمیت است که آثار حقوقی فراوانی در مباحث حقوقی دارد.^{۲۶} در بیان نسبت سیاست‌های کلی نظام و مفهوم قانون برخی از حقوق‌دانان بدون اینکه اشاره کنند منظورشان از قانون کدام یک از مفاهیم پیش‌گفته است، سیاست‌ها را از جنس قانون و لازم‌الاجرا دانسته‌اند.^{۲۷} برخی دیگر نیز با تصریح بر معنای عام قانون، سیاست‌ها را قانون به معنی اعم دانسته‌اند.^{۲۸} عده‌ای دیگر امکان

۲۶. زهرا فیض و حمید مسجدسرای، «کاربرد دلالت نهی بر فساد در تفسیر قوانین»، مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ۷، ۱۲ (۱۳۹۴)، ۲۵۹.

۲۷. سید محمد غمامی، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۹۰)، ۲۰۷.

۲۸. حسین مهرپور و دیگران، «همایش وضعیت حقوقی سیاست‌های خرد»، راهبرد، ۲۰ (۱۳۸۰)، ۲۰۴.

صدق عنوان قانون بر سیاست‌ها را منتفی دانسته‌اند که به‌ظاهر منظورشان قانون در معنای خاص بوده است.^{۲۹} به نظر می‌رسد می‌توان سیاست‌های کلی نظام را در عداد مصادیق قانون به معنی اعم قرار داد؛ زیرا آنچه قانون‌گذار اساسی در تأسیس این نهاد اراده کرده است با مفهوم قانون در معنای عام تطابق دارد. برخی از محققان ضمن تأیید این نظر صدق عنوان قانون عادی، قانون در معنای خاص بر سیاست‌های کلی نظام را منتفی دانسته‌اند. البته نه به این دلیل که سیاست‌ها مصوبه مجلس نیست؛ بلکه به این علت که مراد قانون‌گذار اساسی هم‌رتبه کردن سیاست‌ها و قانون عادی مشابه کاری که در اصل یکصد و هشتم قانون اساسی^{۳۰} کرده، نبوده است. همچنین این نکته نیز قابل توجه است که عدم لحاظ سیاست‌های کلی به‌عنوان قانون عادی لزوماً به معنای عدم ترتب آثار قانون عادی بر این سیاست‌ها نخواهد بود؛ چراکه ممکن است قانون‌گذار اساسی ترتب این آثار بر سیاست‌ها را اراده کرده باشد.^{۳۱}

بنابراین با توجه به سیاست‌های کلی نظام حقوقی و قضایی در ایران، اصل چهل و نهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ظرفیت درخور توجهی برای شناسایی و استقرار «دعوی مدنی بازگرداندن اموال» در نظام حقوقی ایران تلقی می‌شود؛ بلکه می‌توان ادعای تقارن مفاد اصل چهل و نهم قانون اساسی و نهاد موسوم به «دعوی مدنی بازگرداندن اموال» در نظام حقوقی انگلیس را مطرح نمود. حقوق ایران با در دست داشتن اصل چهل و نهم قانون اساسی می‌توانست در معرفی و ارائه «دعوی مدنی بازگرداندن اموال» در جهان پیش‌گام باشد؛ چراکه قانون اساسی ایران در سال ۱۹۸۰ میلادی به تصویب رسید زمانی که هنوز بسیاری از نظام‌های حقوقی جهان بر سر بدیهی‌ترین مفاهیم حقوق مدنی - که به فقه غنی اسلامی ریشه می‌برد - مشغول چانه‌زنی بوده و به نظریاتی چون نظریه «مال مجرم» متوسل می‌شدند. لکن با تصویب آیین‌نامه‌های بعدی، اصل چهل و نهم قانون اساسی ایران از خاستگاه و رسالت اولیه خود کمی منحرف شد؛ تا جایی که امروزه برای اثبات این نکته که اصل چهل و نهم و دادگاه‌های ویژه اصل چهل و نهم دارای ماهیت مدنی و آیین دادرسی مدنی هستند، دچار اختلاف شده

۲۹. راسخ، پیشین، ۳۵.

۳۰. اصل یکصد و هشتم: قانون مربوط به تعداد و شرایط خبرگان، کیفیت انتخاب آنها و آیین‌نامه داخلی جلسات آنان برای نخستین دوره باید به‌وسیله فقهای اولین شورای نگهبان تهیه و با اکثریت آرای آنان تصویب شود و به تصویب نهایی رهبر انقلاب برسد. از آن پس هرگونه تغییر و تجدیدنظر در این قانون و تصویب سایر مقررات مربوط به وظایف خبرگان در صلاحیت خود آنان است.

۳۱. محمد حاجی علی خمسه، «الگوی مناسب از نظام حقوقی برای سیاست‌های کلان کشور قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» (رساله دکترای حقوق، عموم، دانشگاه تهران، ۱۳۹۷)، ۴۹.

و به استدلال حقوقی نیازمندیم. رویه قضایی که در کشور ما وجود دارد، نشان‌دهنده عدم توفیق در زمینه بازگرداندن اموال ناشی از جرایم فساد است. قضات ما در این زمینه به‌نحو مطلوب آموزش ندیده‌اند. فرض کنید کشوری مانند کانادا، محل اختفای اموال ناشی از فساد است. شخصی که قاضی است باید یک سری مدارک و ادله را به دادگاه یا دولت کانادا ارائه دهد تا بازگرداندن اموال صورت گیرد که قاضی ما از این امر اطلاعی ندارد. البته این امر توسط اداره بین‌المللی قوه قضائیه صورت می‌گیرد، اما وقتی این اطلاع و آموزش صورت نگیرد، مدارک و ادله ناقص ارائه خواهد شد. لذا دولت یا دادگاه کانادایی از انتقال و بازگرداندن اموال خودداری خواهد کرد. عدم آگاهی و اطلاع مجموعه قضایی و قضات ما در این زمینه چالشی است که با آن مواجه هستیم. علاوه بر این باید توجه داشت که سرعت انتقال عواید خیلی زیاد است و ما نمی‌توانیم عملاً از طریق سازکار رسمی بازگرداندن اموال موفقی داشته باشیم. به همین جهت باید پیوستن به سازکارهای غیررسمی در اولویت ما قرار گیرد. در نهایت نیز ذکر این امر ضروری است که انعقاد موافقت‌نامه‌های معاضدت قضایی می‌تواند نقش مهمی در بازگرداندن اموال اموال داشته باشد. در حال حاضر لایحه‌ای تحت عنوان همکاری‌های قضایی بین‌المللی برای مبارزه با فساد توسط قوه قضائیه تنظیم شده و در هیئت دولت در حال بررسی است. این لایحه درصدد جایگزینی با بحث بازگرداندن اموال مجرمین مصوب ۱۳۳۹ است و تحولاتی در نظام قضایی ایران پدید خواهد آورد. در صورتی که این لایحه در هیئت دولت به تصویب برسد، به مجلس ارائه خواهد شد. در هر حال تحول مثبتی است که تلاش می‌کند چالش‌ها و خلأهای ما در نظام قانون‌گذاری بازگرداندن اموال را رفع کند، اگرچه با ضعف‌هایی هم مواجه است که باید در فرصت مقتضی به آن پرداخت.

تقریباً اکثر مؤلفین حقوقی معتقدند که دعوی مدنی بازگرداندن اموال و یا به تعبیر ایشان « دعوی مدنی بازگرداندن اموال » بیشتر برگرفته از نظام حقوقی کشور آمریکا هست و در اصل به نظام حقوقی این کشور ریشه می‌برد. از این رو برای مطالعه و بررسی تاریخچه دعوی مدنی بازگرداندن اموال در بین تمام کشورهای جهان عموماً و در نظام‌های حقوقی کامن‌لا خصوصاً باید پیشینه این نهاد را در کشور آمریکا بررسی کنیم. از باب مقدمه یادآور می‌شویم که قواعد و مقررات حقوقی در کشور آمریکا - مثل سایر کشورهایی که از نظام حقوقی کامن‌لا یا همان حقوق عرفی پیروی می‌کنند - در گذر زمان و در نتیجه تلاش برای حل مسائل موجود شکل گرفته‌اند؛ تلاشی که در جستجوی حل و فصل عادلانه، واقع‌گرایانه و ناظر به مسئله باشد. دعوی مدنی بازگرداندن اموال نیز از این آیین برکنار نبوده است. بلکه نهاد موسوم به « دعوی مدنی بازگرداندن اموال » به‌نوعی ابتکار رویه قضایی کشور آمریکا در مواجهه با یک مسئله

موجود به شمار می‌رود: «دعوی مدنی بازگرداندن اموال» محصول تدریجاً تکامل یافته است که در اصل به معضل موجود در پرونده‌های مربوط به کشتی‌های حامل کالاهای قاچاق، دزدی دریایی و یا تجارت برده ریشه می‌برد.

ماجرای این قرار بود که در اواخر سده ۱۷۰۰ میلادی، ایالات متحده آمریکا در مقابله با کشتی‌های حامل کالاهای قاچاق، دزدی دریایی و یا تجارت برده با یک مشکل جدی مواجه شده بود و آن اینکه تاجران این گونه کالاها خارج از حوزه قضایی کشور آمریکا و به‌طور غیرمستقیم به مدیریت تجارت خود می‌پرداختند و در واقع دور از دسترس قانون و عدالت قضایی و در یک حاشیه امن به جمع‌آوری و تکثیر عمایده و منافع ناشی از جرایم ارتكابی خود مشغول بودند. بسیار اتفاق می‌افتاد که کشتی، کارکنان آن و محموله دریایی ضبط و توقیف می‌شدند اما به‌ندرت این امکان وجود داشت که مالک اصلی کشتی در برابر محکمه و برای اجرای عدالت احضار شود.

بر همین اساس بود که اولین کنگره آمریکا قانونی را تصویب کرد که بر اساس آن به دولت اجازه داده می‌شد که دعوی ضبط و بازگرداندن اموال علیه خود کشتی یا محموله آن اقامه و طرح شود تا از این طریق مالک اصلی کشتی به انگیزه دفاع از اموالش، ناگزیر از حضور در دادگاه شود؛ البته اگر قصد و امکان این کار را داشته باشد. به همین دلیل است که می‌بینیم پرونده‌هایی که در سده ۱۸۰۰ میلادی رسیدگی و حکم صادر شده است تا حد زیادی در حوزه دریایی و مسائل مربوط به آن شکل گرفته و به وجود آمده‌اند و یا مثلاً مشاهده می‌کنیم دعاوی و پرونده‌ها به ظرفیت کشتی‌ها نام‌گذاری شده‌اند. مثلاً گفته می‌شود:

متعاقباً در اواخر قرن ۱۹ و اوایل قرن بیستم کشور آمریکا از این قوانین در حوزه ممنوعیت تولید مشروبات الکلی نیز استفاده کرد و همین امر باعث ایجاد دسته جدیدی از روبه‌های قضایی^{۳۲} در این باب شده است.

اما آنچه در نهایت منجر به اعمال عمومی دعوی مدنی بازگرداندن اموال در همه حوزه‌ها گردیده است، پرونده‌های مربوط به مواد مخدر بوده است. به بیان دیگر در دهه ۱۹۸۰ میلادی اعمال قواعد مربوط به دعوی مدنی بازگرداندن اموال از انحصار و اختصاص به پرونده‌های مربوط به تجارت دریایی و یا مشروبات الکلی خارج گردید و حوزه اعمال وسیع‌تری پیدا کرد؛ و آغاز این سیر توسعه و گسترش، با پرونده‌های مربوط به مواد مخدر بوده است. در واقع این قیاس منطقی (وحدت مناط) پذیرفته شد که به همان اندازه که پیدا کردن و دستگیری مالک اصلی کشتی در پرونده‌های مربوط به تجارت دریایی و الزام

32. United States V. The Brig Ann

وی به حضور در پیشگاه عدالت در سال‌های ۱۹۷۰ سخت و شاید غیرممکن بوده است، به همان میزان دستگیری و به‌زانو انداختن هوش و نبوغ پشت یک جرم سازمان‌یافته بین‌المللی راجع به مواد مخدر سخت و تقریباً نشدنی است؛ با این حال قانون و ضابطان قانونی دست‌کم این امکان را دارند که عواید ناشی از جرم، هوایماها، عملیات پول‌شویی و یا هر چیز دیگری که ممکن است برای بقا و پایدار کردن برنامه و سازمان مجرمانه وی استفاده شود و به‌تبع پول کثیف ناشی از آن را وارد اقتصاد جامعه کند، ضبط کنند. بر همین اساس بود که در سال ۱۹۷۸ و دهه پس از آن، کنگره آمریکا مجموعه قوانینی را تصویب کرد که استفاده از دعوای مدنی بازگرداندن اموال را به جرایم مربوط به مواد مخدر تسری می‌داد. رفته‌رفته دایره دعوای مدنی بازگرداندن اموال از جرایم مربوط به مواد مخدر نیز فراتر رفت و امروزه در تمام جرایم و یا دست‌کم در جرایم مهم اعمال می‌شوند.^{۳۳}

در حال حاضر مهم‌ترین منبع قانونی دعوای مدنی بازگرداندن اموال در کشور آمریکا، بخش ۹۸۱ و ۹۸۳ الی ۹۸۶ قانون جزایی آمریکاست. هرچند در این کشور قواعد حاکم بر دعوای مدنی بازگرداندن اموال متعاقباً توسط سایر قوانین اصلاح شد. در قسمت (b) بخش ۹۸۳ قانون جزایی آمریکا آمده است: «اصطلاح دعوای مدنی بازگرداندن اموال در این بخش به معنای هر مقرره‌ای در قانون فدرال است که امکان بازگرداندن اموال فراهم می‌کند»^{۳۴}؛ نه به‌عنوان مجازاتی که در نتیجه محکومیت کیفری یک جرم ممکن است بر شخص قرار گیرد به‌خاستگاه اولیه خود یعنی ایالات متحده آمریکا وفادار نماند». دعوای مدنی بازگرداندن اموال در مسیر تکامل خود از آغاز پیدایش تاکنون دستخوش تغییرات زیادی (شامل گسترش، اصلاح و تکمیل) گردیده است. برخی از آن تغییرات مانند آنچه تاکنون به‌عنوان تاریخچه پیدایش به آن اشاره کردیم از قبیل توسعه و تسری دعوای مدنی بازگرداندن اموال به حوزه‌های بیشتری از مکاسب نامشروع بوده است؛^{۳۵} اما برخی دیگر از تغییرات که موجب تکامل و اصلاح نسخه اصلی آن بوده، در نتیجه تراحم اعمال دعوای مدنی بازگرداندن اموال با برخی از حقوق اساسی و آزادی‌های مدنی اشخاص ایجاد شده است. به‌عنوان نمونه اعمال دعوای مدنی بازگرداندن اموال در برخی مواقع با اصل احترام به مالکیت خصوصی اشخاص و یا اصل بی‌گناهی و یا فرض مشروعیت مالکیت اشخاص متزاحم قلمداد شده است. گونه‌های مدرن و امروزی قوانین حاکم بر دعوای مدنی بازگرداندن اموال،

۳۳. سیده ام‌البین حسین و عیسی نفرشی، «بازتعریف مفهوم بازگرداندن اموال و دارایی‌های نامشروع در نظام حقوقی انگلیس و ایران»، پژوهش حقوق تطبیقی، ۲۲، ۴ (۱۳۹۷)، ۱۸.

34. Civil Forfeiture Statute

35. Theodore S. Greenberg et al., *Stolen Asset Recovery: A Good Practices Guide for Non-Conviction Based Asset Forfeiture* (Washington: World Bank: StAR, 2009), 65.

سعی در رفع این ایرادات و توجه همه‌جانبه به همه مصالح حقوقی (اعم از فردی و اجتماعی) داشته است. به بیان دیگر نسخه‌های امروزی دعوای مدنی بازگرداندن اموال با این هدف تدوین شده‌اند که ضمن احترام به حقوق اساسی اشخاص و آزادی‌های مدنی، بازگرداندن اموال و دارایی‌های نامشروع از تحصیل‌کنندگان غیرقانونی را تسهیل کنند. با این بیان نسخه‌های امروزی قوانین حاکم بر دعوای مدنی بازگرداندن اموال، ادعای جمع دو مصلحت فردی و اجتماعی را دارند؛ اما با این حال باز هم از تیررس ایرادات منتقدین خود در امان نمانده‌اند. به این ترتیب دعوای مدنی بازگرداندن اموال که اکنون در دسترس بسیاری از نظام‌های حقوقی قرار دارد، فراز و نشیب‌های زیادی را در فاصله زمانی بیش از دو قرن به خود دیده است.

با این حال برخی معتقدند که دعوای مدنی بازگرداندن اموال، به حقوق انگلستان ریشه می‌برد. در حقوق انگلستان نیز، ریشه‌های «دعوای مدنی بازگرداندن اموال» به حقوق دریایی و به قرن ۱۷ برمی‌گردد. البته اعمال دعوای مدنی بازگرداندن اموال تا مدت زیادی (دست‌کم تا میانه سده ۱۹) به تخلفات از قوانین و مقررات مربوط به تجارت دریایی محدود بوده است. از این نهاد مدنی بیشتر به‌عنوان راهکاری برای مقابله با مواردی استفاده می‌شد که محاکم کشور انگلستان فاقد صلاحیت سرزمینی بوده و نسبت به مالکین اموال و کشتی‌های مشمول حکم بازگرداندن اموال نیز صلاحیت شخصی نداشته است. در حال حاضر البته اعمال دعوای مدنی بازگرداندن اموال در این کشور به دعوای و پرونده‌های دیگری نیز گسترش یافته است. به‌گونه‌ای که امروزه از این نهاد مدنی به‌عنوان راهی برای مبارزه با جرایم سازمان‌یافته، مواد مخدر و قاچاق کالا استفاده می‌شود.

نتیجه‌گیری

هدف این تحقیق بررسی چالش‌های بازگرداندن اموال و دارایی ناشی از فساد در نظام حقوقی ایران است. از آنجا که سیاست‌های حقوقی نظام، به‌عنوان یکی از الزامات تبعی قانون اساسی، هنجاری ویژه با خصایصی ممتاز در نظام حقوقی ایران است و فساد از جمله موضوعاتی است که در سطوح مختلف بین‌المللی، ملی و منطقه‌ای بدان توجه جدی شده است. با بررسی اسناد و مدارک موجود در سیاست‌های کلی نظام می‌توان به سیاست‌ها و برنامه‌هایی که از ابعاد گوناگون درصدد پیشگیری و مقابله با این معضل بزرگ اجتماعی هستند، پی برد. از این رو در این مقاله با استفاده از روش توصیفی، تحلیلی و مبتنی بر روش کتابخانه‌ای به بررسی موضوع پرداخته شد. در این راستا در اولویت اول کنوانسیون‌ها و مراکز ضد

فساد سازمان ملل مورد توجه قرار گرفت که کشورهای مختلف در سراسر جهان با پیوستن و به‌کارگیری رهنمودهای این مرکز در زمینه پیشگیری و مقابله با فساد، قوانین خود را سامان می‌بخشند. به این ترتیب در سطوح بین‌المللی تلاش شده تا با انجام اقداماتی همگرایانه، مبارزه با فساد به نحو مطلوب‌تر سروسامان یابد. همچنین در سطح ملی اقدامات نهادهای قضایی و حقوقی نظام از قبیل تقویت همکاری برای مبارزه و پیگیری با فساد، ارائه گزارش وضعیت فساد در سطح ملی و ... در زمینه مبارزه با فساد اثرگذار بوده‌اند. در نهایت با توجه به ماهیت و جایگاه سیاست‌های کلی نظام فرضیه پژوهش که قابلیت استناد به سیاست‌های کلی نظام در نظام حقوقی است، مورد تأیید قرار گرفته و چنین تبیین شده است که ضرورت بازگرداندن اموال و دارایی‌های نامشروع یکی از اصول اساسی در نظام حقوقی ایران است و از جمله قرائن عقلایی بودن این قاعده، پذیرش مفاد آن در بسیاری از نظام‌های حقوقی دنیا است. چراکه بازگرداندن اموال و دارایی‌ها بیش از آنکه دغدغه کشورهای توسعه‌یافته باشد، دغدغه کشورهای قربانی و کشورهای درحال توسعه است. این اموال معمولاً به کشورهای توسعه‌یافته منتقل شده و از عوامل رشد و ترقی اقتصادی آنها محسوب می‌شوند؛ بنابراین منطقی است که دولت‌های توسعه‌یافته، تمایل چندانی به همکاری در این زمینه نداشته باشند. بالعکس دولتی‌هایی همچون دولت ما به علت حجم عظیمی از عوایدی که از کشور خارج می‌شود، تلاش می‌کنند این دارایی‌ها به کشور بازگردانده شوند.

بنابراین بر اساس سیاست‌های کلی نظام، بازگرداندن اموال و دارایی‌های نامشروع ناشی از جرم و فساد یکی از اصول اساسی در برنامه معاضدت قضایی و نظام حقوقی ایران است و می‌بایست نظام‌های حکومتی در مبارزه با فساد به صورت جدی وارد شده و با مبارزه با مفسدین و مجرمین در هر سطحی به ارتقای امنیت ملی، اجتماعی و بین‌المللی کمک نمایند.

پیشنهادها

پیشنهاد اصلی این پژوهش این است که روش‌های مختلف بازگرداندن اموال و دارایی‌های ناشی از جرایم فساد در نظام حقوقی و به‌ویژه نظام کیفری ما به رسمیت شناخته شود؛ به‌ویژه روش مصادره بدون محکومیت کیفری. تفکیک بین مراحل مختلف بازگرداندن اموال دارایی نیز باید در نظام حقوقی ما به رسمیت شناخته شود. همچنین باید تعریف متناسبی از دارایی توسط قانون‌گذار ارائه شود که با نیازهای روز در ارتباط با بازگرداندن اموال دارایی تناسب داشته باشد. علاوه بر این باید یک نوع رویکرد عدالت توزیعی در حوزه بازگرداندن اموال و دارایی‌ها مورد پذیرش قرار بگیرد. با توجه به اینکه کشورهای

توسعه‌یافته محل اختفای اموال مجرمانه هستند، بیشترین اقدامات و تلاش‌ها در زمینه بازگرداندن اموال و دارایی‌ها باید متوجه این دولت‌ها باشد. الان وضعیت برعکس شده است و کشورهای درحال توسعه هستند که بیشتر به دنبال این موضوع می‌باشند. اگر بار مسئولیت به یک شکلی در حوزه بین‌المللی توزیع شود که کشورهای توسعه‌یافته انگیزه بیشتری را برای بازگرداندن اموال و دارایی‌ها داشته باشند، این می‌تواند به کشورهای درحال توسعه همچون ایران برای موفقیت‌آمیز بودن بازگرداندن اموال و دارایی‌ها کمک کند. الان دستگاه متولی در حوزه مبارزه با جرایم فساد به بحث بازگرداندن اموال و دارایی‌های ناشی از جرایم فساد ورود جدی کرده‌اند و پرونده‌هایی در این زمینه در حال رسیدگی است که در صورت موفقیت‌آمیز بودن آنها می‌توانیم به این سازکار و این نهاد حقوقی بیش‌ازپیش اهمیت دهیم و در نظام قانون‌گذاری به آن توجه کنیم.

فهرست منابع:

- الف) منابع فارسی
- الهی‌منش، محمدرضا و حمید بزرگری دهج. «سیاست‌های پیشگیری وضعی از فساد در قلمرو معاملات دولتی». پژوهش‌های نوین حقوق اداری، ۴، ۱۰ (۱۴۰۱)، ۱۴۹-۱۷۶.
doi: 10. 22034/mral. 2021. 539002. 1189
- بکشلو، رضا و هادی طحان‌نظیف. «امکان‌سنجی استناد به سیاست‌های کلی نظام در دیوان عدالت اداری». سیاست‌های راهبردی و کلان، ۸، ۳۱ (۱۳۹۹)، ۵۷۶-۵۹۷.
doi: 10. 30507/jmsp. 2020. 106236
- ترکی هرچگانی، غلام‌عباس، هوشنگ شامیاتی و محسن رهامی. «بررسی فقهی حقوقی فساد مالی در آیینہ سیاست جنایی تقنینی ایران». مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ۱۱، ۲۰ (۱۳۹۸)، ۹۵-۱۲۰.
doi: 10. 22075/feqh. 2019. 16930. 1906
- حاجی علی خمسه، محمد. «الگوی مناسب از نظام حقوقی برای سیاست‌های کلان کشور قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران». رساله دکتری حقوق عمومی. تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۷.
- حسینی، سیده‌ام‌البین و عیسی تفرشی، «بازتعریف مفهوم بازگرداندن اموال و دارایی‌های نامشروع در نظام حقوقی انگلیس و ایران»، پژوهش حقوق تطبیقی، ۲۲، ۴ (۱۳۹۷)، ۲۶-۶۳.
<https://ensani.ir/fa/article/download/391489>
- دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد. رهنمودهای تقنینی جهت اجرای کنوانسیون ملل متحد برای مبارزه با فساد، ترجمه حمید بهره‌مند بگ نظر. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۷.
- راسخ، محمد. نظارت و تعادل در نظام حقوق اساسی. تهران: نشر دراک، ۱۳۸۸.
- رضوی‌فرد، بهزاد. «جرم سازمان‌یافته». دانشنامه علوم جنایی، ۱ (۱۳۹۶).
- شیرزاد، امید. «بررسی جایگاه سیاست‌های کلی نظام در دادرسی اداری». سیاست‌های راهبردی و کلان، ۴، ۱۴ (۱۳۹۵)، ۱۶۹-۱۸۳.
- صادقی، ولی‌اله و محمدجعفر حبیب‌زاده. «ناهمسویی‌های قانونی با سیاست کیفرزدایی در ایران». سیاست‌های راهبردی و کلان، ۸، ۲۹ (۱۳۹۸)، ۶۷-۸۶.
doi: 10. 30507/jmsp. 2020. 102276
- صبوری‌پور، مهدی و کیمیا کبری‌تی. «جایگاه سیاست‌گذاری قضایی و قانون برنامه ششم توسعه». سیاست‌های راهبردی و کلان، ۵، ۱۹ (۱۳۹۶)، ۴۰-۶۰.
- عباسی، اصغر. حقوق کیفری اقتصادی پول‌شویی؛ مبارزه با پول‌شویی در اسناد بین‌المللی در نظام حقوقی ایران. تهران: میزان، ۱۳۹۳.
- غمامی، سید محمد. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۹۰.
- فیض، زهرا و حمید مسجدرایی. «کاربرد دلالت نهی بر فساد در تفسیر قوانین». مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ۷، ۱۲ (۱۳۹۴)، ۲۴۵-۲۷۶.
doi: 10. 22075/feqh. 2017. 1936
- محقق داماد، مصطفی. «تحصیل مال نامشروع». تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۹۹.
- معین، محمد. فرهنگ فارسی. تهران: انتشارات اسلامیه، ۱۳۶۵.
- مهرپور، حسین، محمد آراستا، علی امیرارجمند، محمد زارعی و مهدی هاشمی. «همایش وضعیت حقوقی سیاست‌های خرد». راهبرد، ۲۰ (۱۳۸۰)، ۱۷۵-۴۰۵.
<http://rahbord.csr.ir/Article139410051621385001522/>

- France, Guilherme & Sara Brimbeuf. Non-conviction-based confiscation as an alternative tool to asset recovery. Berlin: Transparency International, 2022.
- Theodore S. Greenberg, Linda M. Samuel, Wingate Grant & Larissa Gray. Stolen Asset Recovery A Good Practices Guide for Non-Conviction Based Asset Forfeiture. Washington: World Bank: StAR, 2009.
- UNODC. Good practices for identifying victims of corruption and parameters for their compensation. Vienna: Open-ended Intergovernmental Working Group on Asset Recovery, 2016. Available at: <https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/WorkingGroups/workinggroup2/2016-August-25-26/V1604993e.pdf>

This Page Intentionally Left Blank

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی